

**Міністерство освіти та науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка**

**Історичний факультет
Кафедра історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук**

Кваліфікаційна робота

**«Українсько-польський міжетнічний конфлікт на Волині: причини, перебіг,
наслідки»**

**Спеціальність 014.03 Середня освіта (Історія)
Освітня програма «Середня освіта (Історія)»**

**Здобувача вищої освіти освітньо-
кваліфікаційного рівня «бакалавр»
Міщія Івана Андрійовича**

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:

доктор філософії, асистент Баран Б.М.

РЕЦЕНЗЕНТ:

кандидат історичних наук, доцент Волік Н.В.

Національна шкала: _____

Кількість балів: ____ **Оцінка: ЄКТС** ____

Тернопіль 2026

Зміст

ВСТУП	3
РОЗДІЛ І. ІСТОРИОГРАФІЧНА І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.	7
1.1 Історіографія та джерельна база дослідження	7
1.2. Методологія дослідження.	17
РОЗДІЛ ІІ. Український повстанський рух та польське підпілля в умовах Другої світової війни: передумови та причини виникнення конфлікту.	20
2.1. Історичні передумови українсько-польського конфлікту на Волині	20
2.2. Український повстанський рух і польське підпілля в роки Другої світової війни.....	25
РОЗДІЛ ІІІ. «АНТИПОЛЬСЬКА АКЦІЯ 1943 РОКУ НА ВОЛИНІ.....	49
3.1. Перебіг та наслідки Волинської трагедії.....	49
3.2. Волинська трагедія: політичний аспект.....	68
3.3. Волинська трагедія у контексті польсько-українського примирення.	75
РОЗДІЛ ІV. МЕТОДИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕМИ «УКРАЇНСЬКО- ПОЛЬСЬКИЙ МІЖЕТНІЧНИЙ КОНФЛІКТ НА ВОЛИНІ: ПРИЧИНИ, ПЕРЕБІГ, НАСЛІДКИ» У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.....	80
4.1. Місце теми українсько-польського конфлікту на Волині у шкільному курсі історії України	80
4.2. Форми і методи вивчення теми в закладах загальної середньої освіти	80
ВИСНОВКИ.....	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.	86

ВСТУП

Питання актуальності наукового вивчення українсько-польського міжетнічного конфлікту на Волині сьогодні є надзвичайно високим, що зумовлено динамічним та часто напруженим сучасним суспільно-політичним контекстом, в якому проблематика історичної пам'яті набуває особливої гостроти та першочергового значення. Трагічні події на Волині 1943–1944 років і досі залишаються одними з найбільш гостро полемічних, глибоко контрверсійних та найменш примирюваних сторінок в літописі українсько-польських взаємин, викликаючи різноманітні, нерідко діаметрально протилежні інтерпретації та оцінки як у фаховому науковому середовищі, так і серед широких верств суспільства обох держав.

Існування множинних підходів до осмислення та тлумачення першопричин, динаміки перебігу та кінцевих наслідків цього драматичного протистояння, безумовна політизація історичної пам'яті, повна відсутність єдиного консенсусного бачення та численні спроби маніпулювання історичними фактами значно ускладнюють процес налагодження взаємної довіри, плідної співпраці та конструктивних добросусідських відносин між Україною та Республікою Польща. Крім того, ця складна історична проблема досі залишається недостатньо висвітленою або ж інтерпретованою в окремих критично важливих аспектах, що прямо вказує на нагальну потребу її всебічного, неупередженого та глибокого наукового аналізу.

Таким чином, цілісний та багатоаспектний аналіз українсько-польського протистояння на Волині є ключовим та життєво необхідним як для подальшого розвитку історичної науки, так і для формування збалансованого та об'єктивного історичного наративу, що є запорукою конструктивного міжнаціонального діалогу та зміцнення добросусідських зв'язків.

Мета і завдання дипломної роботи. Дослідження ставить на меті здійснення всебічного та глибокого аналізу українсько-польського міжетнічного конфлікту на Волині, що включає розкриття його глибинних причин, вивчення специфіки розвитку та динаміки подій, а також ідентифікацію довгострокових наслідків як для українського, так і для польського народів.

Для реалізації мети і завдань дослідження наступні аспекти теми:

Для успішної реалізації окресленої мети перед дослідженням стоять наступні першочергові **завдання**:

- здійснити критичний огляд існуючої наукової літератури, оцінивши ступінь вивченості проблеми та охарактеризувавши наявну джерельну базу;
- ідентифікувати ключові фактори та історичні підґрунтя, що призвели до виникнення та ескалації конфліктної ситуації;
- реконструювати хронологічну послідовність подій та виявити характерні особливості їхнього перебігу на Волині протягом 1943–1944 років;
- проаналізувати вплив політичних, соціальних та етнічних чинників на поглиблення та загострення міжетнічного протистояння;
- детально описати та оцінити довгострокові наслідки українсько-польської конфронтації для обох етносів;
- проаналізувати подальший вплив Волинських подій на формування історичної пам'яті та динаміку сучасних українсько-польських відносин.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють — час найвищої інтенсивності та трагічної ескалації українсько-польського міжетнічного протистояння на Волині в умовах глобального військового конфлікту, яким була Друга світова війна. Нижня межа цього періоду пов'язана з початком масових зіткнень та організованих акцій у

1943 році, тоді як верхня межа окреслюється поступовим згасанням активної фази конфлікту протягом 1944 року.

Об'єктом дослідження є складні українсько-польські міжетнічні відносини, які розвивалися в умовах жорстоких реалій Другої світової війни.

Предметом дослідження виступають ключові фактори, етапи ескалації та довготривалі наслідки українсько-польського міжетнічного конфлікту на Волині у період 1943–1944 років.

Територія дослідження. Географічний ареал дослідження зосереджується передусім на Волинському регіоні, який став трагічним епіцентром.

Методи дослідження визначалися характером предмету і об'єкту дослідження, а також специфікою поставлених завдань.

З огляду на тривалий хронологічний період дослідження, вивчення і висвітлення питань теми здійснене за проблемно-хронологічним принципом. Наукові висновки з кожного питання теми базуються на аналізі і узагальненні комплексу різних за видовими ознаками джерел.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному підході до аналізу Волинської трагедії, що поєднує вивчення джерельної бази, історіографії, причин, перебігу та наслідків подій, а також їхнього впливу на сучасні міждержавні відносини. Запропоновано узагальнений погляд на проблему як на багатовимірний історичний процес, що потребує неупередженого й міждисциплінарного підходу.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів у подальших наукових дослідженнях, навчальному процесі, а також у формуванні об'єктивного бачення історичного минулого. Матеріали роботи можуть бути корисними для викладання історії України, підготовки навчальних курсів та розробки програм міжкультурного діалогу.

Структура роботи підпорядкована меті та завданням дослідження. Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

Загальний обсяг роботи становить 88 сторінок.
Перелік використаної літератури та джерел становить 41 назву.

РОЗДІЛ І. ІСТОРІОГРАФІЧНА І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.

1.1 Історіографія та джерельна база дослідження

Зважаючи на глибоку зацікавленість сучасної історичної науки до бурхливих та трагічних подій, що розгорнулися на Волині у 1943-1944 роках в період Другої світової війни, дослідники все частіше стикаються з гострим дефіцитом автентичних першоджерел та вкрай обмеженим доступом до архівних матеріалів. Ця винятково складна ситуація обумовлена цілим комплексом взаємопов'язаних причин. Передусім, ключовими акторами протистояння з обох сторін конфлікту були підпільні партизанські організації, які функціонували в умовах абсолютної конспірації та суворої таємності, а отже, використовували мінімальну кількість документації у своїй діяльності.

У разі виникнення найменшої загрози ці підпільники безжально знищували значні обсяги документів, аби запобігти їх потраплянню до рук противника. Решту документальних свідчень привласнив тоталітарний радянський режим, який прагнув цілеспрямовано маніпулювати історичною нарацією, спрямовуючи дослідження у вигідне для себе русло, з метою створення образу національно-визвольної боротьби як колабораціоністської та зрадницької. Незважаючи на це, навіть той відносно невеликий обсяг матеріалів, що вцілів і потрапив у розпорядження радянських спецслужб, тримався під грифом суворої таємності та залишався недоступним для науковців аж до самого кінця минулого століття [30, с. 178].

Слід підкреслити, що автентичні першоджерела та архівні документи є наріжним каменем будь-якого ґрунтового історичного дослідження. Саме ретельний та всебічний аналіз таких джерел дозволяє сучасному науковцю максимально об'єктивно, неупереджено висвітлювати та глибоко аналізувати події

минулого. Специфіка досліджуваної тематики невід'ємно диктує потребу у першочерговому вивченні документальних матеріалів та архівних фондів усіх сторін конфлікту, а саме: архівів Республіки Польща та сучасних українських архівних установ, зокрема, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління (ЦДАВО), Центрального державного архіву громадських об'єднань (ЦДАГО), а також документів Державної архівної служби України тощо. У цих архівах наразі містяться розсекречені документи та директиви тогочасного керівництва українського повстанського руху, розпорядження радянської влади, матеріали Армії Крайової (АК) та інші важливі свідчення [14, с. 75].

Особливого значення набуває значний комплекс архівних джерел, які глибоко розкривають та деталізують організаційну архітектуру, формування і багатогранну діяльність Армії Крайової на тогочасних західноукраїнських теренах, що перебували під жорстоким німецьким окупаційним режимом. Ці безцінні архівні свідчення зберігаються переважно у Варшаві, зокрема в Архіві нових актів (ArchiwumAktNowych), а також у фондах Військового історичного інституту, розташованого у Рембертові.

Глибокий аналіз змісту цих архівних документів дозволяє аргументовано дійти до висновку, що саме ці останні, геополітично обумовлені завдання, були стрижневими та визначальними у функціонуванні зазначених підпільних структур. У свою чергу, формування, наприклад, на Волині організованих опорних пунктів самооборони та проаківських партизанських підпільних загонів, виявилось радше вимушеною відповіддю та реактивним кроком, спричиненим, зокрема, протидією з боку Української Повстанської Армії [14, с. 76].

Слід особливо підкреслити, що історичні джерела, які стосуються організаційно-територіальної структури та функціонування політичного представництва тогочасного польського уряду в еміграції на землях Західної України, висвітлені значно менш повно та деталізовано, якщо порівнювати їх із

документацією Армії Крайової (АК). Це обставина істотно ускладнює сучасним дослідникам глибоке осмислення специфіки діяльності, ключових завдань та історичної ваги Делегатури уряду, котра відігравала вирішальну роль у систематичному зборі розвідувальних даних. Ці відомості охоплювали інформацію про жорстокі злочини гітлерівського окупаційного режиму супроти польського населення, про комуністичні органи влади та їх діяльність, а також про збройні формування ОУН і УПА тощо [5, с. 93].

Вихід у світ фундаментальної колективної українсько-польської монографії «Україна Польща в 30-40-х роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спецслужб» мав колосальне значення, оскільки він вперше представив широкому загалу та науковому співтовариству низку унікальних архівних джерел з Державного архіву Служби безпеки України. Ці раніше недоступні для більшості дослідників та широкого кола читачів матеріали включають передусім директиви та конфіденційні донесення таких високопосадовців, як Л. Берія, В. Меркулов, І. Серов, а також інших співробітників народних комісаріатів внутрішніх справ СРСР та УРСР. Вони детально висвітлюють та проливають світло на методичну роботу оперативно-чекістських підрозділів НКВС на території Західної України у період 1939-1940 років, спрямовану на жорстоке придушення та повну ліквідацію підпільного руху українців та поляків [30, с. 178].

Окрім згаданих видань, особливу цінність в контексті досліджуваної проблематики становлять архівні матеріали, ретельно підготовлені Центром дослідження польського підпілля в Лондоні. Ці документи розкривають важливі аспекти функціонування польського емігрантського уряду, зокрема те, яким чином він підтримував майже безперервний і постійний зв'язок з осередками польського підпілля, що діяли як на окупованих територіях Польщі, так і на Західній Україні. Ці контакти не лише забезпечували комунікацію, а й суттєво впливали на стратегію та тактику дій поляків. Завдяки цим джерелам стає можливим отримати глибше

розуміння ролі та відповідальності емігрантського польського уряду в період загострення конфлікту, а також чіткіше усвідомити його реакції на драматичні події того часу [14, с. 75].

Багатогранна проблематика українсько-польського конфлікту та специфіка міжетнічних взаємин між українцями та поляками під час Другої світової війни дотепер постає однією з найдискусійніших та найсуперечливіших тем у польській та українській історіографії. Винятково дражливою площиною є комплекс подій, відомих як Волинська трагедія 1943-1944 років, яку частина польських дослідників нерідко визначає як «Волинську різню». Протягом періоду незалежності обох держав з'явилася значна кількість ґрунтовних наукових праць та публікацій як в Україні, так і в Польщі. Дослідженню обсягів та характеру Волинської трагедії 1943-1944 років також була присвячена активна робота численних міжнародних наукових конференцій, симпозіумів, семінарів та функціонування урядових комісій [14, с. 75]. Варто зазначити, що в цілому, протягом майже півстоліття, поки українська та польська історіографія функціонувала у ролі провідника офіційної комуністичної доктрини, зазначена проблематика висвітлювалася виключно крізь призму демонстрації «злочинів буржуазних націоналістів» по обидва боки кордону. Проте, навіть ці відомості трансливалися вкрай обмежено, будучи ретельно дозованими з метою не порушити ідилічну картину «щасливого співіснування двох братніх народів». Демонтаж ідеологічних табу та скасування цензурних бар'єрів після розпаду СРСР сфокусували пильну увагу як наукової спільноти, так і широкої громадськості до глибинної проблематики українсько-польського протистояння, що набуло особливої гостроти під час Другої світової війни. Однак це одночасно призвело до посилення відчуття взаємних кривд та історичної несправедливості [30, с. 179].

Хоча спільна робота й сприяла зближенню позицій українських та польських науковців у багатьох суперечливих питаннях, однак, попри це, обидві сторони

часто зберігають свої усталені погляди. Найгостріші розбіжності в трактуванні стосуються комплексу подій, відомих як Волинська трагедія 1943-1944 років, а саме: аналізу першопричин та специфіки співпраці українських сил з німецькими та польських з радянськими окупаційними режимами під час Другої світової війни та тлумачення мотивів та характерних рис збройного протистояння з польським населенням на Волині.

Зі свого боку, польські науковці активно ініціювали всебічні дослідження проблематики взаємин між поляками та українцями в період Другої світової війни. Вони розробили деталізовану періодизацію, провели систематизацію вже наявних наукових праць, ретельно опрацювали та оприлюднили численні свідчення безпосередніх учасників подій, а також розгорнули масштабну роботу з ідентифікації жертв та формування всеосяжної електронної бази даних, яка акумулюватиме інформацію про всіх загиблих внаслідок цього складного конфлікту. Методологічна рекомендація відомого польського вченого Гжегожа Мотики стосовно класифікації робіт польських дослідників, що вивчають українсько-польські взаємини, здобула значне визнання та широке застосування в академічних колах як Польщі, так і України. Г. Мотика виокремив чотири основні категорії: 1) «традиціоналісти»; 2) «ревізіоністи»; 3) польські історики українського походження; 4) «позанаукові праці» [37, с. 211].

«Традиціоналісти» — це когорта польських науковців, які продовжують продукувати дослідження, що містять відгомін комуністичної пропаганди, та послуговуються застарілими оцінками національно-визвольного руху, характерними для тоталітарної ідеології. До їх числа зазвичай відносять Г. Мазура, В. Семашків, Є. Семашків, В. Філяра та інших. На противагу їм, вагому групу становлять «ревізіоністи», які докладають зусиль для формування максимально неупередженої та об'єктивної позиції щодо драматичної ситуації на території Волині під час Другої світової війни, спираючись виключно на архівні джерела та

історичні документи. Серед «ревізіоністів» виділяються Г. Мотика, Р. Внук, Р. Тожецький, В. Менджецький, Т. Ольшанський, Т. Стрієк. Зокрема, «ревізіоністи» схилиються до думки, що діяльність ОУН та УПА була спрямована на витіснення польського населення з територій, що розглядалися як етнічно українські, тоді як «традиціоналісти» категорично кваліфікують це як «геноцид, цілеспрямовано спрямований на знищення польської ідентичності та присутності» [37, с. 211].

У польській історіографії, особливо у працях Ѓжегожа Мотики та Романа Внука, помітне глибше осмислення та контекстуалізація дій щодо польського населення на території Волині. Зокрема, у їхній спільній публікації зазначається, що ОУН та УПА, здійснюючи акції проти польського населення, діяли, керуючись досвідом та принципами, аналогічними до тих, що застосовувалися під час Першої світової війни, коли польські збройні формування здійснювали окупацію українських земель. Враховуючи аргументи українських істориків, які обґрунтовують тезу про те, що початковою метою УПА було спонукати польське населення до переселення з територій, що вважалися етнічно українськими, Г. Мотика і Р. Внук стверджують, що надзвичайно складна та напружена ситуація вийшла з-під контролю, стрімко трансформувавшись у хвилю нестримного насильства, яке самі дослідники згодом назвали «кривавою бійнею» [37, с. 212]. Одночасно Г. Мотика детально аналізує репресивні заходи, здійснені польськими формуваннями проти українців на території Закерзоння у 1943-1945 роках, які відзначалися особливою жорстокістю та можуть бути розцінені як своєрідна кривава відплата за драматичні події на Волині.

Окрім того, неможливо оминати увагою монументальні праці Владислава та Єви Семашків, серед яких вирізняється їхнє дослідження під промовистою назвою «Геноцид українських націоналістів щодо польської людності Волині 1939-1945». У цій фундаментальній розвідці, дослідники з граничною скрупульозністю проаналізували величезний обсяг матеріалів, що стосуються масового винищення

польського населення українцями. Основу цих даних становлять численні свідчення очевидців тих трагічних подій та спогади ветеранів Армії Крайової (АК) [39, с. 287].

Ми вважаємо за нагальну необхідність особливо детально зупинитися на цій двотомній праці Владислава та Єви Семашків, яка побачила світ у Польщі у 2000 році під надзвичайно резонансною назвою „Геноцид українських націоналістів щодо польської людності Волині 1939-1945” [39, с. 287]. Цей акцент обумовлений декількома причинами. По-перше, своєю тематичною спорідненістю з предметом нашого поточного дослідження. По-друге, враховуючи той факт, що, за одностайною думкою абсолютної більшості польських науковців, саме ця праця на сьогоднішній день є беззаперечним та найвагомішим підтвердженням жорстоких злочинів, скоєних ОУН та УПА проти мирного польського цивільного населення в роки Другої світової війни. Відтак, вона слугує ключовим аргументом польської сторони у напруженій полеміці з українськими істориками.

Щодо першопричин згаданих подій на Волині, В. Сергійчук у своїх працях акцентує увагу на тому, що ґрунтовне вивчення більшовицьких розвідувальних звітів та інших документів дає йому підстави обґрунтовано стверджувати: ескалація українсько-польського збройного протистояння на Волині була спровокована тим, що першочергово виник і поширився озброєний опір українського населення проти німецьких окупантів. Окупаційній владі (німцям) вдалося інспірувати розкол та зіштовхнути поляків та українців на Волині вже на наступному етапі, а саме тоді, коли українські поліцейські підрозділи, виконуючи директиви ОУН, масово перейшли в підпілля та влилися до лав Української Повстанської Армії (УПА). Саме в цей період німецьке командування ухвалило рішення активно задіяти польське населення, а особливо польські формування, у боротьбі проти українських повстанських сил, які вже активно розпочали збройні

сутички з окупантами та стрімко розширювали свій вплив на теренах України. [25, с. 145].

Реакція на звинувачення українських націоналістів з боку окремих польських науковців породила значну хвилю вітчизняних досліджень, зокрема на Волині, а також численних публікацій. Ці роботи представляли кардинально інший погляд на генезис та причини конфлікту, часто покладаючи значну частину відповідальності за його ескалацію та наслідки на польську сторону.

Ключову роль у всебічному осмисленні та вивченні складних подій Волинської трагедії 1943-1944 років відіграв відомий український історик І. Ільюшин. Серед його численних праць особливу увагу привертає його стаття, присвячена глибокому аналізу української та зарубіжної історіографії щодо українсько-польського протистояння на західноукраїнських землях у 1943-1944 роках, а також ролі та функціоналу Армії Крайової у цьому драматичному конфлікті. В результаті своїх досліджень І. Ільюшин дійшов важливих висновків. Він переконаний, що ця проблематика тривалий час перебувала під суворим табу у радянській історіографії, головним чином через свідоме замовчування та ігнорування значного внеску як українського, так і польського партизанських рухів у боротьбу проти нацистського окупаційного режиму. Крім того, автор наголошує, що сучасна українська історіографія, на жаль, часом представляє діяльність цих рухів у дещо викривленому світлі, демонструючи поверхнєве розуміння справжніх причин їхньої спільної боротьби. Він також акцентує увагу на помітному впливі діаспорної історіографії, її інтерпретацій українсько-польських відносин 1940-х років на вітчизняну історичну думку, що призводить до поширення пояснень, які повністю відповідають трактуванню цих подій українською діаспорною літературою [10-14].

І. Ільюшин рішуче критикує практику аналізу причин та перебігу українсько-польського протистояння, яка ґрунтується виключно на документах ОУН-УПА,

мемуарних свідченнях їхніх учасників, або ж лише на джерелах Армії Крайової та матеріалах еміграційного уряду Польщі. Він твердо переконаний, що для об'єктивного та неупередженого розкриття глибинної сутності та справжніх коренів українсько-польського конфлікту періоду 1939-1945 років абсолютно необхідно вивчити увесь комплекс доступних архівних матеріалів. Це включає в себе не тільки українські, а й польські, німецькі та радянські документи. На думку автора, саме у цьому широкому спектрі першоджерел містяться найоб'єктивніші та найближчі до істини свідчення про ці драматичні події. З огляду на це, Ільюшин наголошує на важливості оприлюднення всіх архівних документів, що стосуються цього періоду, як в Україні, так і за її межами, незалежно від того, наскільки їхній зміст може бути контрверсійним чи небажаним для певних кіл [10, с. 93].

У контексті огляду актуальних наукових розвідок, присвячених окресленій темі, особливу увагу доцільно приділити працям, що вийшли друком протягом останніх років. Йдеться про фундаментальні монографії Ігоря Патриляка [19-21] та Володимира В'ятровича [4-5]. Ці видання мають виняткове історіографічне значення, адже вони вирізняються інноваційними методологічними підходами та прагненням до комплексного осмислення складної проблематики українсько-польських взаємин, зокрема, трагічних подій Волинського протистояння.

Серед плеяди провідних дослідників цих драматичних сторінок сучасності беззаперечно вирізняється постать видатного українського історика Володимира В'ятровича. Яскравою ілюстрацією його вагомego наукового доробку слугує знакова монографія «Друга українсько-польська війна. 1942 – 1947» [5, с. 127], що побачила світ у дві тисячі одинадцятому році. У цьому капітальному дослідженні автор здійснює ретельний аналіз обширного масиву архівних матеріалів, що охоплює понад три десятки різнорідних першоджерел. До них належать як раніше засекречені фонди колишніх радянських архівних установ, так і документація партизанських загонів Української Повстанської Армії. Його праця пропонує

свіжий, інноваційний погляд на трагічні події на Волині, інтерпретуючи їх як багат шаровий міжетнічний конфлікт, генезис та передумови якого формувалися протягом тривалого історичного періоду і були вкрай вигідними для політики окупаційних режимів.

Крім того, дослідник рішуче спростовує поширену серед польських істориків тезу щодо існування так званих «наказів про геноцид» польського населення на українських землях, які нібито були видані вищим керівництвом українського повстанського руху [4, с. 48].

Проте, варто зазначити, що в українському науковому середовищі досі точаться гострі дискусії щодо гіпотетичного офіційного наказу з боку УПА про ліквідацію поляків, на який так часто посилаються польські дослідники, проте, зазвичай, без належного джерельного підтвердження. І. Патриляк категорично наголошує на відсутності такого офіційного розпорядження від вищого керівництва УПА щодо винищення поляків. Водночас, варто зазначити, що дослідник часом вдається до історичного моделювання ситуації, що не завжди знаходить достатнього обґрунтування, а під терміном «ліквідувати» він має на увазі «вигнати мешканців і спалити будівлі, щоб змусити поляків переїхати за Буг» [21, с. 94].

У широкому контексті дискусій заслуговує на окрему згадку праця І. Цепенди, яка ретельно висвітлює доробок польських науковців у дослідженні окремих аспектів українсько-польського конфлікту 1943-1947 років [33, с. 5]. Автор акцентує увагу на сформульованих ним тезах щодо однобічної критики, притаманної польській історіографії періоду Польської Народної Республіки, яка трактувала протистояння ОУН-УПА виключно як прояв бандитизму, підкреслюючи беззаперечне домінування тодішніх пропагандистських підходів до висвітлення цього вкрай чутливого питання. Водночас, Цепенда відзначає наявність вагомих академічних розвідок, що містили значний обсяг

фактографічного матеріалу, зокрема щодо тих аспектів діяльності ОУН-УПА, які цілеспрямовано замовчувалися або ж ніколи не відображалися у радянській історіографії.

Історичні праці української діаспори традиційно приділяли першочергову увагу висвітленню українських національних інтересів, акцентуючи на визначальній ролі українського чинника у контексті складних взаємин із польською державою протягом Другої світової війни, що потенційно може призводити до певної суб'єктивності та віддалення від абсолютно неупередженого трактування цих відносин[17, с. 190].

Резюмуючи, необхідно підкреслити, що українсько-польська історіографія представляє багатий доробок у вигляді численних змістовних та ґрунтовних наукових розвідок, присвячених зазначеній проблематиці. Однак, незважаючи на це, в доробку обох національних історіографій можна виявити матеріали, де окремі науковці вдаються до надмірної полемічності та навіть упереджених звинувачень на адресу протилежної сторони конфлікту. Науковці обох країн демонструють значні розбіжності у тлумаченні комплексного українсько-польського протистояння на волинських землях у роки Другої світової війни. При цьому більшість українських дослідників схильні розглядати цю проблему в значно ширшому історичному контексті, враховуючи та аналізуючи дискримінаційну політику, що її провадила польська державна адміністрація щодо українського населення в довоєнний період.

1.2. Методологія дослідження.

Методи дослідження визначалися характером предмету і об'єкту дослідження, а також специфікою поставлених завдань. Вивчення і висвітлення питань теми здійснене за проблемно-хронологічним принципом. Наукові висновки з кожного питання теми базуються на аналізі і узагальненні комплексу різних за видовими ознаками джерел; весь дискурс подій Волині 1943 простежується у тісному зв'язку

зі змінами соціально-політичних умов та в контексті стосунків між українцями та поляками протягом тривалого проміжку часу.

Фундаментальним підґрунтям методологічної архітекτονіки дослідження слугували універсальні наукові засади, а саме: принцип історизму, що передбачає розгляд подій та явищ у динаміці їхнього становлення й розвитку; принцип багатофакторності, який наголошує на комплексному впливі різноманітних чинників та обставин; та принцип міждисциплінарності, що забезпечує всебічне та цілісне вивчення об'єкта крізь призму різних галузей знань.

Задля реалізації дослідницької інтенції та всебічного досягнення поставлених завдань, у роботі було застосовано широкий спектр методів наукового пізнання, що охоплює як загальнотеоретичні, так і спеціалізовані галузеві методичні підходи. Серед арсеналу використаних методик вирізняються універсальні емпірично-теоретичні інструменти пізнання, зокрема: узагальнення, що дозволяє виявляти спільні закономірності та тенденції; дедукція, спрямована на виведення часткових висновків із загальних положень; індукція, яка формує загальні висновки на основі аналізу одиничних фактів; аналіз, що передбачає розчленування цілого на складові елементи; синтез, який об'єднує елементи в цілісну, взаємопов'язану систему; а також логічний метод, котрий забезпечує побудову несуперечливих умовиводів та обґрунтованих суджень. Ці інструменти були доповнені суто теоретичним описовим методом, що дозволив систематизувати, класифікувати та презентувати здобуті знання.

Особливу значущість та ефективність мали специфічні історичні методики: проблемно-хронологічний, що сприяв дослідженню еволюції конкретних проблем у їх часовій послідовності; історико-генетичний, який дозволив реконструювати процес виникнення, формування та подальшого розвитку явищ; історико-порівняльний, застосований для виявлення спільних рис, відмінностей та закономірностей у різноманітних історичних контекстах; історико-системний, що

забезпечив аналіз історичних об'єктів як цілісних, динамічних та взаємопов'язаних систем; та структурно-функціональний, орієнтований на дослідження внутрішньої будови та ролі окремих елементів у загальній структурі й функціонуванні системи.

Завдяки синергії та комплексному інтегруванню всіх зазначених наукових підходів було досягнуто ретельного упорядкування, класифікації та логічної структуризації емпіричного матеріалу, а також здійснено ґрунтовну систематизацію значного, багатоаспектного масиву конкретно-історичних джерел та фактів. За допомогою історико-порівняльного методу, який є надзвичайно ефективним інструментом, що дозволяє не лише подолати вузькі рамки локального конфлікту, але й осмислити Волинську трагедію як невід'ємну складову більш масштабних світових та регіональних історичних процесів та тенденцій.

РОЗДІЛ II. Український повстанський рух та польське підпілля в умовах Другої світової війни: передумови та причини виникнення конфлікту.

2.1. Історичні передумови українсько-польського конфлікту на Волині

Події пов'язані з Волинською трагедією розгорталися в надзвичайно складній і багатогранній політичній, суспільній та економічній кон'юктурі. У період з 1941 по 1944 роки Волинь перетворилася на ключовий театр подій, де збігалися та перетиналися сили й геополітичні інтереси двох антагоністичних наддержав: Третього Рейху та Радянського Союзу. До цієї і без того напруженої ситуації додавалася активна діяльність польського підпільного визвольного руху та українського націоналістичного повстанського руху. Кожна з цих численних фракцій наполегливо реалізовувала власні стратегічні цілі, які часто були взаємовиключними та діаметрально протилежними до намірів інших учасників конфлікту.

Безліч різноманітних дій, подій та підтверджених фактів, що накладалися одне на одне, створюють винятково складні умови для їхнього ґрунтовного аналізу та неупередженої оцінки. Ця заплутана сукупність обставин водночас відкриває широкі можливості для різноманітних маніпуляцій та інтерпретацій, особливо якщо в дослідницьких роботах не буде дотримано суворої хронології історичних подій.

У процесі осягнення історичної істини надзвичайно важливо не тільки відтворити та засвоїти окремі факти, але й обов'язково розглядати їх у широкому контексті конкретної історичної ситуації. Необхідно враховувати їхній взаємний вплив та розцінювати як логічне продовження певного історичного процесу. Такий всебічний підхід має особливе, безпрецедентне значення у вивченні волинських

подій, де дії багатьох конфліктуючих сторін переплітаються, формуючи винятково заплутану та багатошарову картину.

Глибокий і всебічний аналіз сучасних історичних джерел та наукової літератури однозначно свідчить про те, що Волинська трагедія 1943-1944 років була зумовлена багатогранним комплексом причин та чинників, які мають під собою як глибоке політичне, так і міжетнічне та історичне підґрунтя. Відповідно, протягом десятиліть в історичній науці сформувалася ціла палітра підходів, інтерпретацій та різноманітних поглядів щодо генезису та передумов тих безпрецедентно жорстоких подій, що сколихнули Волинь у зазначений період.

В українській історіографії такі давні та глибокі корені конфлікту небезпідставно простежуються ще з доби раннього середньовіччя, зокрема у далекосяжних загарбницьких прагненнях польського короля Болеслава Хороброго. Яскравим прикладом слугує завзятий опір волинської православної шляхти, яка, заручившись підтримкою Великого князівства Литовського, рішуче протистояла католицькій експансії на схід, відігравши ключову роль у збереженні та утвердженні православ'я на українських землях[2, с. 18].

Каталізатором для зростання недовіри та відчаю серед українського населення стало відверте ігнорування польським урядом ухвали конференції Ради послів у Парижі, яка передбачала надання автономного статусу Східній Галичині. Той факт, що Волинь у цьому рішенні взагалі не згадувалася, остаточно підірвав віру українців у ефективність легальних, мирних шляхів впливу на політичну ситуацію та можливість досягнення справедливості за допомогою міжнародних інституцій. Історик І. Ільюшин, зокрема, висловлює думку, що Волинська трагедія стала своєрідним, хоча й жахливим, актом відплати чи реваншем за довготривалі історичні кривди та несправедливості, що були накопичені протягом століть [15, с. 112].

Українська історіографія також акцентує увагу на тому, що основні передумови та глибинні причини майбутнього жорстокого протистояння крилися у систематичній політиці, яку проводила Друга Річ Посполита, а також у негнучкій позиції польського еміграційного уряду. У період між двома світовими війнами, за активної підтримки та ініціативи тодішнього воєводи Генрика Юзефського, на Волині була розгорнута цілеспрямована, спеціальна "волинська політика". Суть її полягала у повільній, але неухильній асиміляції українського корінного населення шляхом його полонізації. Цей курс передбачав заохочення лояльності українців до польської державної влади та, водночас, всебічне стримування та гальмування будь-якого розвитку їхньої національної свідомості. Як один із інструментів цієї політики, під патронатом воєводи, 29 червня 1931 року у Луцьку було створено проурядову політичну організацію – Волинське українське об'єднання (ВУО). Крім того, з метою запобігти поширенню впливу українського націоналізму та комуністичних ідей зі Східної Галичини на Волинські землі, польська влада у 1932 році запровадила так званий "сокальський кордон", який мав стати своєрідною перешкодою для цих течій[15, с. 112].

Попри гучні декларації про громадянську рівноправність, польська адміністративна система цілеспрямовано прагнула встановити всеосяжний контроль над органами місцевого самоврядування у сільській місцевості, де українське населення становило переважну більшість. Більш того, так звана «волинська політика» зіткнулася зі значним спротивом з боку місцевої польської спільноти, члени якої здебільшого категорично відкидали будь-яку ідею співіснування чи кооперації з українцями.

Керуючись відверто етноцентричною політикою, дії польської держави системно суперечили життєво важливим інтересам національних меншин та активно протегували амбіціям титульної нації. Як наслідок, за безпосередньої підтримки та протекції владних структур, чисельність польського населення на

Волині в міжвоєнний період зростає більш ніж утричі. Завдяки цілеспрямованим державним преференціям та пільгам, вони користувалися значно вищим матеріальним добробутом, аніж місцеве українське населення.

Особливі, виняткові привілеї та значні пільги надавалися військовим колоністам, яких називали «осадниками». Наслідуючи ідею «кресових сіл», детально описаних Генриком Сенкевичем, демобілізованим офіцерам і солдатам надавалися земельні ділянки та пільгові кредити з державного фонду, особливо в густонаселених районах з переважаючим етнічним українським населенням [31, с. 12]. Згідно з ретельним дослідженням І. Дерев'яного, у період з 1919 по 1939 рік на теренах Волині було розподілено близько 80 тисяч гектарів орних земель, причому три чверті цих угідь були передані польським колоністам, здебільшого новоприбулим переселенцям.

Їхнє призначення полягало не лише у створенні функціональних сільськогосподарських угідь та поширенні польської культурної ідентичності, але й у готовності, за необхідності, протистояти як внутрішнім, так і зовнішнім загрозам державній цілісності. На основі цих осадників формувалися численні парамілітарні та громадські об'єднання, такі як Стрілецький союз, Союз резервістів, Союз офіцерів запасу та Союз харцерів. Як це чітко зазначалося у їхніх статутних документах, одним із ключових пріоритетів їхньої діяльності було всебічне фізичне та ідеологічне виховання молодого польського покоління в регіоні. Не дивно, що через відносно короткий проміжок часу, ці особи, відповідно до їхнього виховання та ідеологічної підготовки, здійснили спробу силового, збройного придушення національних прагнень українців [31, с. 12].

Категорична земельна реформа, запроваджена польською владою, переслідувала чітку мету – підвищити чисельність польського етносу та пришвидшити асиміляційні процеси серед корінного населення. Ця агресивна державна аграрна політика значно загострила існуючу земельну проблему для

українського селянства і, як наслідок, посилила міжетнічну напругу та конфлікти. Масштабне аграрне перенаселення, що існувало в контексті вкрай низького рівня урбанізації та стрімкого демографічного зростання, ще більше поглиблювалося через загальну економічну слабкість цієї новоутвореної держави. Будучи позбавленими будь-яких реальних можливостей заробити на гідне існування у вкрай обмеженій кількості міських центрів, де домінували єврейські та польські мешканці, майже сорок тисяч мешканців Волині вимушено шукали притулку та кращої долі, емігрувавши на терени Канади, Сполучених Штатів Америки та Аргентини.

Ця еміграційна політика Польщі була цілеспрямовано розроблена для сприяння укріпленню польських позицій та впливу в регіоні. Впродовж 1930-х років польські Міністерства праці та соціального забезпечення, а також закордонних справ затвердили низку законодавчих актів, які мали на меті активно стимулювати та заохочувати еміграцію етнічних українців за кордон. При цьому самі ж поляки не мали права виїжджати з країни, що підкреслювало вибірковість та дискримінаційний характер політики.

Глобальна економічна криза, що прокотилася світом, лише погіршила становище, спричинивши катастрофічне зубожіння широких верств українського селянства. Як безпосередній наслідок цього відчаю, у період з 1931 по 1935 роки на теренах Волині, особливо в регіоні Полісся, де Комуністична партія Західної України (КПЗУ) мала значний вплив, розгорнулася потужна хвиля збройних нападів, спрямованих проти поміщиків та польських колоністів-осадників. Примітно, що понад 80% цих інцидентів були вчинені саме українськими селянами, що тяжко страждали від малоземелля та безвихідності.

Українська інтелігенція, як носій національної свідомості та культури, піддавалася значним і систематичним утискам з боку польської адміністрації. На офіційному державному рівні панівна титульна нація активно подавалася як більш

цивілізована, культурно розвинена та прогресивна. Одним із потужних інструментів асиміляції українців та їх інтеграції в польську державницьку ідеологію виступала військова служба. Крім того, польські парамілітарні формування активно використовувалися для примусового нав'язування волинянам чужої, невластивої їм історичної пам'яті та наративів[3, с. 77].

«Підсумовуючи, можна констатувати, що курс, обраний урядами Другої Речі Посполитої, відверто відступав від демократичних принципів та ігнорував необхідність поважати культурну спадщину, самобутні традиції та релігійні переконання українського народу...»

2.2. Український повстанський рух і польське підпілля в роки Другої світової війни.

З плином часу польський уряд почав дедалі більше інтерпретувати український визвольний рух не як прагнення до самостійності, а як підривну діяльність на користь Німеччини. Відтак, у період 1937-1939 років були проведені масові арешти членів нелегальних політичних сил, зокрема, значна кількість активістів ОУН потрапила під репресії. Парадоксально, але репресивні заходи польської влади проти діячів національно-визвольного руху не зламали його, а лише зміцнили та загартували його прихильників.

З початком Другої світової війни, всупереч розпалюванню міжнаціональної ворожнечі та активній антипольській пропаганді в регіоні, українці продемонстрували вражаючу лояльність до польської державності. Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) та Волинське українське об'єднання (ВУО) активно закликали своїх співвітчизників підтримати поляків у війні. Українські солдати польської армії, незважаючи на всі утиски, не перейшли на бік ворога, а цивільне населення не піднялося на антипольське повстання. Міжнаціональна напруженість посилювалася тим фактом, що поляки мали вагоме

міжнародне визнання та власний уряд у вигнанні, що давало їм значну перевагу. Уряд в екзилі не приховував своїх амбітних планів повернути за допомогою західних держав втрачені у вересні 1939 року «Східні Креси», що створювало додаткові передумови для майбутніх конфліктів. Така позиція абсолютно не відповідала доктринальним засадам Організації Українських Націоналістів (бандерівського крила), що ставила наріжним каменем своєї діяльності повну та безкомпромісну українську державність[28, с. 57].

Для ОУН Друга світова війна була не просто глобальним конфліктом, а історичною нагодою, унікальним моментом для виборення та утвердження власної суверенної української держави. Саме її безкомпромісний радикалізм та непримиренність у досягненні мети значною мірою зумовили подальшу запеклість та безжалісність протистояння. Зокрема, керівництво ОУН(б) розглядало заяви та декларації польського уряду у вигнанні (лондонського уряду) як приховану імперіалістичну загрозу та потенційні зазіхання на незалежність і територіальну цілісність української нації. Проте, попри цю жорстку позицію, вони водночас визнавали законне право польського народу на власну суверенну державність[26, с. 103].

Враховуючи складний та драматичний контекст, що сформувався у період 1939-1941 років на землях колишньої II Речі Посполитої, що опинилися під окупаційним режимом нацистської Німеччини та були анексовані Радянським Союзом, доцільно зосередити увагу на висвітленні ключових етапів, ідеологічних засад та стратегічних цілей діяльності саме у початкову фазу Другої світової війни, українських та польських військово-політичних угруповань. Йдеться про ті сили, які надалі відіграють вирішальну, першорядну роль у долі майбутнього міжнаціонального протистояння та конфлікту між цими двома етносами[20, с. 121]. Крім того, ми вважаємо за надзвичайно принципове завдання в рамках цього розділу глибоко проаналізувати та чітко встановити, які передумови та чинники

вже на тому ранньому етапі спричинили ескалацію ворожих настроїв та розпалювання конфронтації між українським та польським населенням на спірних землях їхнього спільного проживання.

Варто пригадати, що у міжвоєнний період законним прагненням українського народу до реалізації територіальної автономії в межах тодішньої Польської держави (II Речі Посполитої) офіційна Варшава та польські урядові кола, особливо після 1935 року, систематично протиставляли жорстку політику "полонізації" та "зміцнення польськості" на землях з переважно українським населенням. Ця політика знаходила своє конкретне, часто репресивне, втілення: наприклад, на Холмщині спостерігалось масове руйнування православних храмів, а також примусове навернення українського православного населення Холмщини та Волині до римо-католицького віросповідання.

Підсумовуючи, можна констатувати, що курс, обраний урядами Другої Речі Посполитої, відверто відступав від демократичних принципів та ігнорував необхідність поважати культурну спадщину, самобутні традиції та релігійні переконання українського народу. Як державні органи, так і значна частина польської суспільної думки сприймали українців як громадян другого сорту і систематично, часто без будь-яких обґрунтованих підстав, піддавали їх приниженню та дискримінації. Наприклад, показовим є факт, що у стінах престижного Львівського університету навіть просте звернення до українських студентів їхньою рідною мовою трактувалося як неприпустима неповага до "польськості" та національних засад держави [1, с. 45].

Протягом серпня 1939 року на шпальтах польської періодичної преси було оприлюднено циркулярне розпорядження Міністерства юстиції. Цей документ наголошував на невідкладній потребі затримання та подальшого ув'язнення в концентраційному таборі Береза Картузька так званого "нелояльного українського

елементу", який представляли переважно представники міської та сільської інтелігенції.

З першими залпами німецько-польської війни стали публічно відомі далекосяжні урядові проєкти, розроблені упродовж 1938-1939 років. Головною ж метою цих планів було радикальне "очищення" південно-східних регіонів країни, відомих як "Креси", від української етнічної присутності. Додатковою тривожною інформацією стало розкриття детально розробленої націоналістичними діями операції, яка передбачала масове примусове виселення, а в гіршому випадку – навіть часткове фізичне винищення українського населення на західноукраїнських територіях [1, с. 45].

Однак, попри усі ці відверто ворожі та репресивні наміри з боку польської влади, українська спільнота з усією серйозністю та глибоким почуттям громадянського обов'язку зустріла факт агресії Німеччини проти Польщі. У першій декаді вересня українські вояки, що перебували на службі у Війську Польському, зразково та сумлінно виконували покладені на них військові обов'язки. При цьому з боку жодної української організації не було зафіксовано жодного випадку саботажу чи диверсійної діяльності [2, с. 18].

І лише у другій половині вересня 1939 року, коли німецькі війська вже впритул наблизилися до етнічних українських територій, а Червона Армія здійснила вторгнення, перетнувши східні кордони Польщі, почастишали, і згодом стали масовими, інциденти роззброєння, мародерства та вбивств польських військовослужбовців та правоохоронців. Також почастишали збройні напади українського населення на невеликі, дезорганізовані підрозділи польської армії, що відступали [2, с. 18].

Вторгнення радянських збройних сил на терени Східної Галичини та Волині було здійснене під прикриттям благородної мети – визволення українського народу з-під гніту польського панування. Саме на цій підставі планувалася і згодом була

здійснена інкорпорація західноукраїнських земель до складу Української РСР та всього Радянського Союзу. Під час численних народних зібрань українське населення активно висловлювало свої нарікання на великі утиски та кривди, яких воно зазнало від польської сторони [1, с. 45]. Слід зазначити, що у деяких регіонах під час відступу польські військові підрозділи також вдавалися до актів насильства стосовно українського населення, яке відкрито виявляло радість з приводу поразки польської армії. Відтак, радянська влада прагнула надати своїм суспільно-політичним трансформаціям на цих територіях явно проукраїнського забарвлення.

Процеси українізації охопили найрізноманітніші сфери: місцеві органи управління, адміністративні та торговельні установи, освітню систему, засоби масової інформації тощо [2, с. 18]. З фасадів усіх будівель повсюдно демонтувалися польські герби, а польські написи та вивіски зафарбовувалися. Натомість, поруч із червоними радянськими прапорами з'явилися національні синьо-жовті стяги. Однак на вивішування останніх представники радянської адміністрації відреагували миттєво, суворо заборонивши їх та віддавши наказ про негайне знищення. Місцевих українських мешканців попередили про неприпустимість "плекання ілюзій щодо створення націоналістично-фашистської України, оскільки Західна Україна мала стати невід'ємною частиною великої Радянської України" [3, с. 77].

У перші дні та тижні після того, як Червона армія зайняла Східну Галичину та Волинь, значна частка місцевої української громадськості активно співпрацювала з новою радянською владою. Ця співдія була спробою використати сприятливу нагоду для витіснення поляків з усіх сфер суспільного та політичного буття Західної України [1, с. 45]. Цьому значною мірою сприяли кроки, здійснені тодішньою владою. Так, одним з найперших та найважливіших заходів Народних Зборів Західної України, після ухвалення ними 26 жовтня 1939 року доленосного рішення про входження Західної України до УРСР, стало прийняття декларації про

успішного банківських установ та великих промислових підприємств, а також про експропріацію маєтків великих землевласників, значних державних службовців та монастирських угідь[21, с. 44].

Проте, значна кількість функціонерів радянського адміністративного апарату, майстерно маніпулюючи ідеями соціальної справедливості, цілеспрямовано розпалювала ворожість до більш заможних прошарків населення західноукраїнського регіону. Не дивно, що автохтонна українська спільнота була вже надзвичайно сприйнятливою до подібних гасел, не потребуючи додаткового переконання. Адже є загальновизнаним фактом, що суттєва диспропорція в соціально-економічному статусі між різними верствами суспільства у міжвоєнній Польщі, особливо на її східних територіях, була справді кричущою. Такий порядок речей не міг не викликати глибокого обурення та почуття несправедливості у значної частини місцевих мешканців.

На нашу думку, комплекс цих чинників справив неминучий, деструктивний вплив на форму та динаміку подальших українсько-польських взаємовідносин у Західній Україні. Загалом, історичні джерела переконливо доводять, що для кремлівської верхівки були небажаними всі ті особи, які не вписувалися в затверджені ідеологічні та соціальні нормативи, що панували в Радянському Союзі, – чи то з огляду на соціальне походження, етнічну приналежність, чи політичні переконання[22, с. 136]. Отже, польським осадникам, офіцерам, службовцям поліції та громадським діячам доводилося шукати притулку та переховуватися від репресивних структур НКВС. Це завдання було надзвичайно складно реалізувати, оскільки в кожному населеному пункті діяло чимало місцевих активістів та інформаторів з-поміж українського населення, які нерідко самі добровільно видавали поляків до рук радянської репресивної машини.

З огляду на це, значна частина польської інтелігенції, відчуваючи загрозу або дискомфорт у провінційних містах, масово переселялася до Львова чи інших

значних урбаністичних центрів Західної України. Там вони знаходили певну опору у власній чисельній перевазі та почувалися більш захищеними у своєму соціальному становищі, навіть попри відсутність офіційної підтримки з боку місцевих адміністративних органів [1, с. 45].

Проте, ця відносна стабільність виявилася короткочасною, адже невдовзі політичний клімат почав поступово, але невідворотно змінюватися. Радянська влада, демонструючи дивовижну швидкість у своїх аналітичних висновках, усвідомила глибину та незламність прагнення західноукраїнського населення до самостійного, суверенного державотворення. Ця ідея була настільки глибоко вкорінена в національній свідомості, що її викорінення вимагало застосування всіх доступних, подекуди найжорстокіших засобів боротьби.

Значна кількість молодих людей, не бажаючи миритися з окупаційним режимом, тікала за річку Буг, шукаючи притулку на територіях, підконтрольних німецьким військам, де багато з них згодом приєднувалися до лав української допоміжної поліції. Ця важлива інформація, варто зазначити, регулярно надходила до польського уряду у вигнанні, зокрема до Міністерства закордонних справ, через численні польські дипломатичні представництва, розташовані в різних країнах світу [3, с. 77]. Крім того, численні українці таємно співпрацювали з німецькими силами, діючи в підпіллі на радянській території.

Репресії з боку радянської влади, які боляче вдарили й по українському етносу, парадоксальним чином спричинили значні зміни у ставленні українців до поляків – це ставлення стало помітно доброзичливішим і менш ворожим. В українському суспільстві почало формуватися навіть певне почуття спільності та солідарності з польським населенням, яке також страждало від радянського гніту. У будь-якому разі, представники українського духовенства та інтелектуальної еліти були схильні сприймати поляків як менше зло, порівняно з нещадною більшовицькою окупаційною владою [3, с. 77].

Постійний потік відомостей щодо складної ситуації на західноукраїнських територіях, що безперервно надходили різноманітними каналами до керівних інстанцій польського уряду в еміграції у Парижі, спонукав спеціально створений Комітет у справах країни на плановому засіданні 28 листопада 1939 року схвалити принципову резолюцію, що стосувалася української проблематики.

Цей ухвалений документ від 28 листопада не мав статусу публічної урядової декларації, а був розроблений виключно для вузького кола довірених осіб як конфіденційна директива, що мала стати настановою для проведення переговорів з представниками українського самостійницького руху. З огляду на потенційні побоювання щодо можливої негативної реакції з боку радянського керівництва, питання польсько-української взаємодії та співробітництва мало залишатися в глибокій таємниці протягом невизначеного періоду[7, с. 56].

Паралельно, напередодні війни, ОУН здійснювала підготовку так званих "похідних груп", чиїм головним стратегічним завданням передбачалося, після звільнення українських територій від радянської влади, оперативне формування місцевих органів самоврядування.

Протягом першого кварталу 1941 року було сформовано український військовий легіон. Згідно з досягнутими домовленостями між фракцією ОУН під проводом Степана Бандери та представниками розвідувального відомства Третього Рейху — Абверу, цей легіон мав брати участь у бойових діях на боці Вермахту та виконувати спеціальні, чітко не визначені, але вкрай важливі завдання. Хоча деталі цих завдань залишалися дещо розмитими, вони в першу чергу передбачали оперативне опанування та збереження ключових військових, адміністративних, господарських та комунікаційних об'єктів на українських територіях, щоб запобігти їх знищенню відступаючими радянськими військами та загонами НКВС[4, с. 23].

До травня місяця цей легіон був реорганізований у два окремі батальйони, неофіційно відомі як "Дружини українських націоналістів": "Нахтігаль", що перебував під командуванням оберлейтенанта Альбрехта Герзнера, та "Роланд", очолюваний майором Євгеном Побігушим. Враховуючи, що на території Генерального губернаторства проведення повноцінного збройного вишколу для українців було заборонене, обидва батальйони згодом були передислоковані до Сілезії та Австрії для подальшої підготовки [26, с. 103]. Цілком закономірним є той незаперечний факт, що на початковому етапі Другої світової війни в лавах так званих "колаборантських" українських військових підрозділів, а також у структурах місцевих адміністративних органів, які були створені на теренах Генеральної губернії, насправді опинилася значна частка українців із чітко вираженою національною самосвідомістю.

Ця категорія українців здебільшого приєднувалася до зазначених структур через те, що в довоєнний період польська адміністрація систематично обмежувала їхній доступ до адміністративних та управлінських посад. У подібних умовах домінантним рушієм для українців, які долучалися до німецької служби, нерідко виступало прагнення акумулювати в своїх руках бодай обмежену владу та відплатити за тривалі роки поневірянь, принижень і образ.

Поза всяким сумнівом, значна кількість тих осіб, які були залучені до німецької адміністрації чи військових структур, прагнули служити інтересам свого народу та обстоювати його права, наскільки це було можливо в тодішніх вкрай складних обставинах.

Ключову роль відігравав також і той істотний фактор, що Організація Українських Націоналістів (ОУН) упродовж значного періоду цілеспрямовано налагоджувала співробітництво з німецькою стороною, переслідуючи мету за їхнього сприяння озброїти українську молодь, надати їй базову військову підготовку та, за можливості, задіяти ці новостворені збройні формування у

слухний історичний момент. Цей момент мав настати, коли обидва тоталітарні режими, що перебували у стані війни – нацистська Німеччина та Радянський Союз – виснажать свої людські та матеріальні ресурси, і тоді відкриється унікальна нагода для боротьби за Українську Соборну Самостійну Державу (УССД). Деякі провідні українські діячі згодом навіть обмірковували гіпотетичну ймовірність того, що ослаблена, а можливо й уже остаточно розгромлена Німеччина, вступить у коаліцію із західними державами, аби запобігти подальшій радянській експансії на європейському континенті. Враховуючи подібний розвиток подій, як вони припускали, було б вельми бажаним для українців володіти власними організованими збройними силами[40, с. 61].

Цілком закономірним є той факт, що адміністрація Третього Райху на території Генерального губернаторства демонструвала певну прихильність, або робила конкретні преференції, саме українській громаді, а не польському населенню. Попри те, що загарбники прагнули з однаковою ефективністю експлуатувати обидві етнічні групи для досягнення власних стратегічних інтересів, їхнє фундаментальне ставлення до цих народів суттєво різнилося. Українців вони розглядали як народ, звільнений ними від гніту чужоземного, а саме польського, панування. Натомість поляків сприймали виключно як завойовану націю, підкорену силу.

Варто, однак, зазначити, що деякі польські історики, які детально вивчають цю складну проблематику, наводять численні приклади того, як, імовірно, на основі доносів з боку окремих українців, німецькі каральні органи здійснювали арешти членів польських підпільних організацій, зокрема, осередків Союзу збройної боротьби, які діяли на Люблінщині та Краківщині. Безперечно, цілком імовірно, що такі інформування та доноси дійсно мали місце. Проте, на нашу думку, ці відомості здебільшого не містили детальної або конкретної інформації щодо планування чи

здійснення будь-яких акцій, спрямованих безпосередньо проти окупаційного режиму.

Глибокий аналіз військових інструкцій Проводу ОУН, датованих травнем 1941 року, розкриває надзвичайно ретельну та докладну попередню розробку планів з організації підпільної мережі. Ці плани передбачали створення, головним чином у селах та містах Західної України, невеликих, але ефективних "повстанчих та партизанських осередків" ще до початку масштабних бойових дій[40, с. 61].

Одночасно з призначенням цивільної адміністрації, військовий командант оселі повинен був проголосити загальну мобілізацію населення. Завданням було формування нових бойових відділів, які вже були заздалегідь сплановані з урахуванням наявної кількості підстаршин та ресурсів озброєння. Особи, що менше надавалися до безпосередніх бойових дій, організовувались у службу безпеки (поліцію, міліцію) та різноманітні допоміжні структури.

Після успішного опанування території передбачалося скликання широких народних зборів, де мав бути урочисто зачитаний маніфест ОУН. Цей маніфест проголошував відновлення суверенної Української Держави та оголошення рішучої війни проти Москви. Промова мала завершитися оповіщенням про включення всіх боєздатних українців до складу Української Народної Армії, яка мала стати опорою нової держави.

І справді, з прибуттям "союзницьких" німецьких військ, представники ОУН-Б плекали надію на формування українських регулярних збройних сил за активної підтримки Вермахту. Ці новостворені військові формування не тільки мали продовжити безкомпромісну боротьбу за повну самостійність Української Держави, але й активно долучитися до ширшої мети — "повного розвалу й знищення московської імперії" та створення на її руїнах цілої низки самостійних національних держав поневолених народів[26, с. 103]. З початком нападу нацистської Німеччини проти Радянського Союзу, Організація Українських

Націоналістів (ОУН-Б) негайно приступила до реалізації своїх військових стратегій на теренах Західної України. Згідно з попередньо розробленими директивами, сформовані націоналістичними осередками партизанські формування розгорнули активні бойові дії, цілячись проти підрозділів Червоної армії, що поспішно відступали. Засвідчено, що ці збройні виступи та повстання, ініційовані ОУН, охопили 26 районів у п'яти областях західноукраїнського регіону.

Водночас, у цьому складному історичному контексті, значна частина місцевого населення, як українського, так і польського етнічного походження, демонструвала схильність до співпраці з німецькими окупаційними силами. Більше того, іноді спостерігалися спроби встановлення не просто робочих, а й навіть товариських чи приятельських відносин із загарбниками. Серед представників місцевої адміністрації – солтисів, війтів та бургомістрів – по обидва боки етнічного поділу (як українського, так і польського) нерідко виявлялися особи, які з надмірною ревністю виконували всі розпорядження загарбників, виступаючи у ролі відвертих зрадників та вірних посіпак окупаційного режиму.

Особи, що обіймали адміністративні посади, часто зловживали своїм службовим становищем, чинячи несправедливість та завдаючи шкоди не лише представникам інших етнічних груп, але й нерідко власним співвітчизникам та землякам [3, с. 77]. Проте, варто зазначити, що навіть серед українців і поляків, які співпрацювали з окупаційною адміністрацією, були й такі, хто діяв за дорученням своїх патріотичних підпільних організацій. Їхня мета полягала у тому, щоб спрямовувати чи навіть маніпулювати рішеннями німецьких властей на користь власних народів, водночас посилюючи недовіру та розпалюючи ворожнечу щодо "чужинців" або інших етнічних груп. Яскравим прикладом цього є значна довіра, якою користувалися польські перекладачі (і не тільки вони) серед окупантів. Вони, використовуючи своє становище, неодноразово намагалися спровокувати німців на здійснення антиукраїнських репресивних акцій [5, с. 91].

Загалом слід зауважити, що нацистський окупаційний режим, переслідуючи власні прагматичні цілі, надавав пріоритет у наборі персоналу вже кваліфікованим фахівцям, абсолютно не зважаючи на їхнє етнічне походження. Це було зумовлено нагальною потребою у забезпеченні безперебійного та ефективного функціонування адміністративного апарату в тилу діючої армії. Наприклад, у регіонах, де чисельно переважало українське населення, зокрема у правоохоронних структурах Волині, на польські колонії та села, як правило, накладався утричі більший тягар у вигляді різноманітних контингентів, ніж на українське населення [2, с. 18].

Всі ці чинники сукупно сприяли тому, що на зламі 1941-1942 років визначальною рисою українсько-польських взаємин на всіх територіях їхнього спільного проживання стала глибока і всеосяжна взаємна ненависть та непримиренність. Необхідно беззаперечно констатувати цей факт, аби повною мірою усвідомити витoki та рушійні сили того кривавого українсько-польського конфлікту, який неухильно наближався.

Однак, протягом певного проміжку часу для обох залучених сторін формально залишався гіпотетичний шанс досягти взаєморозуміння та консолідувати свої національно-визвольні прагнення і дії в єдиному напрямку, спрямованому на спільну боротьбу проти двох загарбників. Особливо значний інтерес до такого об'єднання демонструвала польська сторона.

Польський уряд у вигнанні, до складу якого входили, здавалося б, загартовані досвідом військові діячі та впливові політики, котрі мали значну довіру та неперечний авторитет серед західних "союзників", а також активні учасники польських підпільних структур, що були сформовані на окупованих на той час довоєнних землях Другої Речі Посполитої, докладали значних дипломатичних та політичних зусиль з метою зменшення антипольських настроїв серед широкого спектра українських націоналістичних організацій, і передусім, Організації

Українських Націоналістів (ОУН), та інтеграції їх до ширшої антигітлерівської коаліції[4, с. 23].

Вторгнення Німеччини до Радянського Союзу, а також відверта участь в ньому Організації Українських Націоналістів (ОУН) на боці агресора, спричинили подальше, надзвичайно гостре, поглиблення вже й так напружених взаємин між українськими та польськими політичними силами та підпільними організаціями. Ця напруга особливо відчутно проявилася серед українського і польського населення на землях їхнього спільного етнічного розселення, передусім у західноукраїнському регіоні [18, с. 51].

Значна частина мешканців західноукраїнських земель з ентузіазмом зустрічала німецькі війська, плекаючи ілюзорні сподівання на суттєве покращення свого життя, порівняно з часами польського та радянського панування, що залишило глибокий відбиток у їхній пам'яті. Однак, ці початкові настрої кардинально змінилися після того, як німецька окупаційна влада жорстко відмовила політичним діячам ОУН у їхньому легітимному праві на проголошення державної незалежності України. Марність та обманливість попередніх обіцянок окремих німецьких військових щодо надання Україні суверенного статусу стали цілком очевидними. Проте, навіть таке категоричне невизнання нацистами Акту від 30 червня 1941 року не спровокувало миттєвого та повного переходу ОУН на відверто антинімецькі позиції та до рішучої збройної боротьби проти окупантів [17, с. 74].

Водночас, ця ж сама гітлерівська агресія, парадоксально, стала каталізатором неочікуваного зближення між польськими політичними колами та Москвою. Після підписання низки ключових політичних та військових угод, польський уряд у вигнанні, разом із підконтрольними йому підпільними організаціями на окупованих землях, розпочав тісну взаємодію з СРСР. Ця співпраця охоплювала організацію актів саботажу, диверсійних операцій та збір розвідувальних даних у

глибокому тилу Вермахту, а також формування на території Радянського Союзу нової польської армії. До її лав мали увійти раніше заарештовані та інтерновані радянськими органами впродовж 1939-1941 років польські військовополонені та учасники підпілля. Таким чином, з грудня 1941 року, Польща та СРСР де-факто перетворилися на союзників у цій жорстокій війні. Ця обставина остаточно та безповоротно заблокувала будь-які перспективи досягнення компромісу чи консолідації між українськими та польськими національно-визвольними рухами[19, с. 66].

Значні військові невдачі Вермахту на Східному фронті та величезні людські й матеріальні втрати, що їх зазнала Німеччина, змусили німецьку окупаційну адміністрацію вдаватися до драконівських репресивних заходів. Ці дії, спрямовані на забезпечення контролю над тилом та інтенсивне рекрутування ресурсів для фронту, були застосовані щодо всіх окупованих народів. На жаль, ці жорстокі репресії ще більше поглибили розкол між українською та польською громадами, штовхаючи їх у виснажливу боротьбу за виживання в умовах тотальної нестачі ресурсів, де існування однієї групи часто означало утиск іншої, тим самим посилюючи антагонізм та взаємну ворожнечу.

Значна кількість минулих функціонерів польських підпільних спільнот, котрі після звільнення з більшовицьких застінків, опинилися у вкрай складному становищі. Вони були або повністю розсекречені та викриті через захоплення гестапо архівів НКВС, що містили конфіденційні дані, або ж виявилися психологічно надломленими та морально виснаженими. Це робило їхнє подальше залучення до конспіративної діяльності практично неможливим і вкрай ризикованим.

Необхідно підкреслити, що з розгортанням жорстокого нацистського окупаційного режиму вплив додаткових, часто прихованих, геополітичних та внутрішніх чинників кричуще виявився. З перших днів встановлення своєї влади

окупаційна адміністрація гітлерівців вдавалася до всіх доступних засобів, аби запобігти будь-якому потенційному згуртуванню чи союзу між українським та польським населенням. Маніпулюючи та підбурюючи то одну, то іншу сторону, вони вміло розпалювали та підживлювали міжетнічну ворожнечу, посилюючи глибокий антагонізм[16, с. 93].

З метою ескалації та посилення польсько-української конфронтації, радянські диверсійні групи почали здійснювати жорстокі рейди на польські села, маскуючись під загони Української Повстанської Армії. Ці акції супроводжувалися нелюдською, садистською люттю, причому виконавці методично винищували всіх потенційних свідків. Після того, як значна частина українських поліцейських формувань відійшла у лісові масиви для поповнення повстанських рядів, слідом за ними проникли як агентура гітлерівських секретних служб, так і, як стало відомо з архівних джерел, замасковані під місцевих жителів або повстанців агенти НКВС зі своїми диверсійними та дезінформаційними місіями[22, с. 136].

Ця складна ситуація неминуче вплинула на стратегію та тактику щойно сформованої Української Повстанської Армії, яка ще лише перебувала на початковому етапі свого становлення. Зокрема, повсюдно циркулювали тривожні чутки про те, що під час великодніх свят українці нібито вчинять погром та масову розправу над поляками, які відмовляться залишити свої оселі. У відповідь на ці чутки, польські селяни почали масово полишати свої господарства, тікаючи до більших урбанізованих центрів та захищеніших населених пунктів. Деякі з них також почали записуватися до лав німецьких допоміжних поліцейських формувань, беручи участь у каральних акціях та нападах на українські села [31, с. 12].

Істотною відмінністю Волині та Полісся від інших західноукраїнських територій було їхнє включення до складу Райхскомісаріату «Україна» – нацистського адміністративного утворення, що відзначалося винятково

жорстоким, репресивним та нелюдським окупаційним режимом, який став джерелом нестерпних страждань для місцевого населення.

З плином часу обставини почали складатися вкрай несприятливо для членів Організації Українських Націоналістів (ОУН). Спостерігалось значне посилення впливу польської громади та її представників у структурах нацистської окупаційної адміністрації, що призвело до того, що німецькі каральні органи, спираючись на доноси та інформацію, надану поляками, розпочали активні арешти та переслідування найбільш патріотично налаштованих і діяльних українців.

Молоде покоління, уникаючи примусового вивезення на роботи до Німеччини, масово шукало притулку в лісових масивах, нерідко утворюючи стихійні групи самооборони. У цей же період посилили свою діяльність радянські підпільні та партизанські загони, які активно намагалися залучати цих молодих людей до своїх лав. Враховуючи загрозливий розвиток подій, згідно з директивами Проводу ОУН (Бандери) на Північно-Західних Українських Землях (ПЗУЗ), у березні 1943 року значна частина української поліції Волині та Західного Полісся, озброєна, масово перейшла до підпілля. Саме на основі цих формувань почали створюватися перші курені та сотні загонів Української Повстанської Армії (УПА) [31, с. 12].

Ключовою метою Армії Крайової (АК) на початковому етапі було накопичення та консолідація військового потенціалу з розрахунком на організацію загальнонаціонального повстання в момент вирішального наступу західних союзників на Німеччину. Проте, після початку радянсько-німецького конфлікту, до початкового плану підготовки повстання були внесені суттєві корективи. У листопаді 1943 року, з огляду на зростаючу вірогідність деокупації польських земель Червоною армією, керівництво АК спільно з польським урядом у Лондоні затвердили стратегічний план операції під кодовою назвою «Бужа» («Буря»). Її мета полягала в тому, щоб сили Армії Крайової та урядової Делегатури (польського

уряду у вигнанні) законно затвердили свою владу та перебравли контроль над місцевими адміністративними структурами у важливий перехідний момент: коли німецькі війська вже відступатимуть з території, а радянські збройні сили ще не встигнуть її зайняти. Ключовою складовою цього плану було розгортання повномасштабного повстання у Варшаві та публічне заявлення про відновлення легітимної польської державної влади[20, с. 121].

На додаток до вже сформованих стратегічних планів повстанського руху, командування Армії Крайової 20 листопада 1943 року оприлюднило ключовий наказ, що санкціонував негайне розгортання польськими військовими формуваннями так званої „інтенсифікованої диверсійної кампанії”, відомої під оперативним криптонімом „Буря” („Бужа”) [29, с. 410]. Згідно з цим далекоглядним директивним документом, підрозділи АК мали рішуче долучитися до активних саботажних та диверсійних операцій проти відступаючих німецьких сил. Головною метою цього було чітко засвідчити, напередодні неминучого наближення радянських військ до територій, що входили до складу Речіпосполитої до початку війни, та їхнього подальшого вступу на ці землі, непорушне історичне та національне право польського народу на ці споконвічні території. Кров, пролита польськими бійцями на полях цих битв, мусила стати вагомим та беззаперечним аргументом у дискусії щодо післявоєнного вирішення долі так званих „східних кресів” Польщі, схилиючи шальки терезів на її користь у майбутніх дипломатичних переговорах.

Зважаючи на визначену тематику даного дослідження та задля глибшого осмислення розстановки протиборчих сил на порозі трагічних „волинських подій”, ми зосередимося детальніше на аналізі діяльності польських конспіративних структур саме на теренах Волині. Внаслідок надзвичайно суворих умов, які були запроваджені німецькою окупаційною адміністрацією на всій території Рейхскомісаріату Україна, підпільна робота поляків на Волині тривалий період

була значно обмежена і зводилася, головним чином, до ведення комплексної військової розвідки. До кола пріоритетних завдань, визначених для розвідників волинського осередку, входило систематичне спостереження за пересуванням німецьких військових контингентів та логістичним забезпеченням Вермахту вздовж усіх ключових транспортних артерій, що пролягали через Волинь. Крім того, вони збирали вичерпну інформацію щодо дислокації та бойового потенціалу місцевих німецьких і угорських військових гарнізонів, а також ретельно фіксували стан як постійних, так і польових аеродромів.

Невід'ємною складовою роботи співробітників волинського розвідувального підрозділу було також ретельне вивчення та моніторинг суспільних настроїв і умонастроїв, що панували серед обох етнічних груп – як польської, так і української громадськості[26, с. 103].

По всій території, у численних населених пунктах, польські конспіратори педантично фіксували точні дати й час відправлення та прибуття місцевих залізничних поїздів. Вони також занотовували станції, де відбувалося їхнє навантаження, а також кінцеві пункти призначення цих составів, їхні ідентифікаційні номери та детальний вміст вантажів (що саме перевозиться). Ці цінні відомості скрупульозно переписувалися безпосередньо з офіційних перевізних документів, до яких мали прихований (або прямий) доступ окремі польські залізничники, що співпрацювали з підпіллям.

На основі сукупності цих зібраних даних формувалися докладні зведення та аналітичні доповіді, які згодом оновлювалися та поповнювалися, зокрема, виключно інформацією про транспортування стратегічно важливих або особливо чутливих вантажів. У випадку пересування військових підрозділів поляки прагнули ідентифікувати й зафіксувати номерний знак німецької військової одиниці та її повну організаційну приналежність, тоді як при транспортуванні військового

оснащення – його тип, характер, а також конкретне функціональне призначення[27, с. 219].

Історична реальність засвідчує, що процес формування та готовності підрозділів Армії Крайової Волинського округу до забезпечення прикриття національно-визвольного антиокупаційного повстання в Центральній Польщі був суттєво підірваний у 1943 році наступальними діями українських націоналістичних збройних угруповань, що прагнули утвердження власної державності, і, передусім, підрозділів Української Повстанської Армії (Бандерівської).

Передусім, перш ніж заглибитись у вивчення функціонування зазначеної організації на окресленій географічній області, необхідно приділити увагу короткому огляду комплексного становища на Волині у 1942-1943 роках, що стосувалося як польського, так і українського населення.

Чимала когорта поляків, які проживали на Волині до початку війни, обіймаючи посади в державній адміністрації, працюючи в громадських установах та комерційних структурах, невдовзі після початку радянської експансії, яку офіційна пропаганда іменувала "визвольним походом", емігрувала на захід, за лінію річки Буг. Варто відзначити, що значна кількість провідних українських політиків та активістів суспільного життя також залишила регіон у цей же час[30, с. 97].

Порівняно незначних втрат зазнала селянська спільнота польського походження, йдеться як про корінних мешканців, так і про цивільних колоністів. Ця обставина значною мірою була зумовлена також їхніми гармонійними добросусідськими відносинами з українськими мешканцями регіону, котрі час від часу виступали на оборону тих польських селян, які опинялися під загрозою депортації.

Прихід німецьких окупаційних військ на Волинь анітрохи не покращив долі польської громади регіону. Вони опинилися під подвійним пресом: як з боку

німецької окупаційної адміністрації, так і від численних українських органів управління та господарських інституцій, які неухильно втілювали в життя відверто антипольський курс.

У таємних виданнях польського підпілля того періоду виявляються численні згадки та задокументовані свідчення про масові нарікання з боку місцевого польського населення. Зокрема, йдеться про те, що їм систематично та планомірно чинилися перешкоди у веденні будь-якої господарської діяльності. Нерідко полякам необґрунтовано відмовляли у можливості започаткувати власне підприємство, блокуючи їхні спроби "відкрити власну справу" без жодних логічних чи юридичних підстав. Крім того, підкреслювалося, що навіть кваліфіковані поляки, які володіли значним професійним досвідом, були змушені займати менш престижні посади порівняно з українцями і, відповідно, отримували значно меншу заробітну платню[19, с. 66].

У цих же нелегальних польських друкованих органах також містилася інформація, яка вказувала на те, що посадовці місцевого рівня, представники адміністрації української національності, під час проведення рекрутації населення для примусових робіт на території Третього Рейху виділяли непропорційно велику частку поляків. Цей відсоток значно перевищував як їхню реальну питому вагу серед загального населення у відповідних районах, так і встановлені німецькими окупаційними інструкціями нормативи [2, с. 18].

Вже у 1943 році загострилося жорстке суперництво за майбутню державну приналежність цих територій. Прикро, але в обох народів були присутні сили, чия політична недалекоглядність та обмежене стратегічне бачення лише посилювали антагонізм і сприяли ескалації протистояння. Яскравим прикладом є стратегічний план бойової діяльності польського національного підпілля у вересні 1942 року, де українські повстанські формування були прямо ідентифіковані як додаткові противники польського народу. У цьому контексті визнавалася легітимність та

навіть необхідність збройного протистояння з ними, особливо у регіонах компактної дислокації значних польських військових контингентів [29, с. 410], що, власне, і було втілено у реальності. Коли ж у березні 1943 року частина підрозділів української допоміжної поліції перейшла на бік націоналістичних формувань, німецька окупаційна адміністрація, змінюючи тактику, зробила ставку на активне залучення поляків до лав поліції.

Попри категоричну заборону з боку волинського керівництва Армії Крайової приєднуватися до польських загонів допоміжної поліції, значна частина місцевих поляків, керована прагненням здобути озброєння та здійснити помсту українцям, все ж поповнювала лави шуцманів. Завдяки характерному темно-синьому забарвленню уніформи, цю формацію польської допоміжної поліції нерідко іменували «гранатовою». Ця ініціатива німецької окупаційної адміністрації, як підкреслює низка істориків, послужила значним каталізатором для ескалації українсько-польського збройного протистояння. Кульмінацією цього наростаючого напруження стала перша масштабна антипольська операція, що відбулася 21–22 квітня 1943 року в населеному пункті Іванова Долина Костопільського району Рівненської області, під безпосереднім керівництвом командира на прізвище «Дубовий». Проте основні, найтрагічніші події розгорнулися влітку 1943 року [29, с. 410].

Сприймаючи польське населення не як потенційних союзників, а виключно як запеклих ворогів, Організація Українських Націоналістів (бандерівська фракція), восени 1943 року прийняла доленосне рішення задіяти сили Української Повстанської Армії (УПА) для так званого «очищення» територій майбутньої української державності від польського елемента, повністю витіснивши їх за річки Західний Буг та Сян. В умовах безкомпромісної та жорстокої взаємної боротьби, подібні проголошення відіграли роль своєрідного каталізатора, що ще більше

розпалив конфлікт і, як наслідок, призвели до трагічного та безжального взаємного знищення мирного цивільного населення [6, с. 34].

Проте, не заперечуючи цього трагічного аспекту історичної правди, необхідно також звернути увагу на систематичні акції та рейди польських збройних формувань самооборони, а також підрозділів польського підпілля, які нерідко здійснювалися під безпосереднім керівництвом командного складу Армії Крайової (АК). Ці жорстокі операції часом набували характеру репресивних "пацифікацій" щодо ні в чому не винного, мирного і цивільного українського населення, причому мова йде про ту верству громади, яка жодним чином не була причетна до антипольських виступів чи збройних провокацій.

Крім того, збереглася велика кількість архівних матеріалів та документальних свідчень звітів радянських партизанських формувань, які переконливо доводять, що внаслідок жорстоких дій польських загонів самооборони, які були зумовлені ескалацією польсько-українського міжетнічного протистояння, нерідко серйозно страждало та зазнавало втрат українське цивільне населення.

Слід зазначити, що тактика і методи ведення боротьби на території Волині значною мірою диктувалися польському підпіллю загонами УПА, яка на той час, беззаперечно, виступала як більш численна та потужна, переважаюча в силі сторона. Тому, в умовах цього безкомпромісного та кривавого конфлікту, польський збройний рух опору не дозволяв собі розкоші і не надто обмежував себе у виборі методів та засобів для досягнення своїх цілей у веденні цієї виснажливої війни[20, с. 121].

Таким чином, на мій погляд, одним із ключових та трагічних каталізаторів цієї ескалації виявилось рішення німецької окупаційної влади залучати поляків до складу своїх каральних поліцейних формувань. Саме ці підрозділи, укомплектовані польськими колаборантами, згодом активно здійснювали репресивні акції та

жорстокі каральні заходи від імені окупаційної адміністрації, що безумовно загостило міжнаціональні стосунки.

Отже, ретельний аналіз глибинних причин Волинської трагедії 1943-1944 років дозволяє стверджувати, що складний конгломерат взаємопов'язаних чинників, які передували та призвели до цих подій, беззаперечно свідчить про всеохопний характер і драматичні масштаби даного історичного процесу. Серед наукової спільноти переважає точка зору, що ключовою детермінантою міжнаціонального протистояння стала системна антиукраїнська політика, що провадилася Другою Річчю Посполитою у міжвоєнний період. Тривалі національні, соціальні, релігійні та економічні утиски українського населення з боку тогочасної польської влади згодом трансформувалися у нищівний, "сліпий народний гнів" проти поляків. Історики також відзначають, що суттєвим каталізатором протистояння на Волині стала надзвичайно брутальна форма німецького окупаційного режиму в регіоні, яка значною мірою посилювала і без того напружені відносини між українцями та поляками. Окремі українські науковці також визнають, що поява та активізація Української повстанської армії суттєво загостила проблему контролю над значними, стратегічно важливими територіями Волині, на які однаково претендували обидві конфліктуючі сторони.

РОЗДІЛ III. «АНТИПОЛЬСЬКА АКЦІЯ 1943 РОКУ НА ВОЛИНІ.

3.1. Перебіг та наслідки Волинської трагедії.

Жахливі, криваві події, що розгорнулися на Волині протягом 1943-1944 років, безперечно, становили невід'ємну, хоча й особливо гостру, частину масштабного міжетнічного українсько-польського конфлікту. Це протистояння спалахнуло в горнилі Другої світової війни на обширних територіях спільного етнічного проживання двох народів, таких як Волинь, Східна Галичина, Холмщина, Підляшшя, Надсяння та Лемківщина.

З огляду на це, доцільно аналізувати волинські події не ізольовано, а системно, у нерозривному зв'язку з аналогічними за своєю суттю та причинами трагічними епізодами в інших вищезгаданих регіонах. Більше того, їх необхідно осмислювати крізь призму всієї багатовікової, непростой історії українсько-польських взаємин.

Однак, незважаючи на спільний контекст, волинська трагедія виявила й свою унікальну специфіку, що полягала, передусім, у надзвичайно жорстокому характері збройних акцій. Їхньою головною мішенню, як правило, ставало мирне польське сільське населення, а також у вражаючій, кричущій диспропорції в масштабах людських втрат серед українців та поляків. Так, згідно з даними польських дослідників, як наслідок цього етнічного протистояння, лише на Волині протягом 1943 року загинуло щонайменше 35 тисяч поляків, з яких приблизно 18 тисяч були ідентифіковані поіменно. Польська сторона переконана, що ці жертви були винятково наслідком дій ОУН та УПА. Водночас, кількість українських жертв, за цими ж підрахунками, не перевищувала 1-2 тисяч осіб. Варто зазначити, що аналогічних узагальнених статистичних даних щодо українських втрат внаслідок цих подій в Україні досі не існує, оскільки централізованого обліку ніколи не проводилося[34, с. 287].

Враховуючи цю виняткову, трагічну специфіку, існують всі вагомі підстави для того, щоб, як уже наголошувалося раніше, зі всієї широкої панорами міжетнічного конфлікту та збройного протистояння між Українською Повстанською Армією та Армією Крайовою – конфлікту, в ході якого обидві сторони, на жаль, були причетні до скоєння воєнних злочинів – все ж таки виділити Волинську трагедію як окремий, особливий феномен, що вимагає пильної та детальної уваги.

Для глибинного розгляду цього складного питання, з метою його всебічного та ґрунтовного розкриття, і напередодні спроб зануритися в осмислення так званої “волинської різанини” крізь призму погляду її жертв та безпосередніх учасників, ми звернемося до важливого архівного документа – доповідної записки, адресованої начальнику Українського штабу партизанського руху (УШПР) Т. Строкачу. Цей документ, датований 5 липня 1943 року, був складений та підписаний тодішнім наркомом державної безпеки УРСР С. Савченком [4, с. 23]. Ми схильні вірити, що в ній з вражаючою об'єктивністю розкриваються глибинні історичні корені та фактори, що спричинили багаторічне українсько-польське протистояння.

Цей надзвичайно важливий документ носить назву: “Про стосунки між українськими націоналістичними формуваннями та поляками на територіях, що перебували під ворожою окупацією Західної України і Генерал-губернаторства”. Вже на початку свого викладу, укладач доповідної записки наголошує, що протягом століть польської державності українські землі незмінно розглядалися як об'єкт експансіоністських політичних та економічних амбіцій Речі Посполитої. Українське ж населення було приречене виконувати принизливу роль безправних селян (хлопів) на службі у польській шляхти та магнатів.

Така політика колоніального панування та соціальної нерівності спровокувала виникнення невимірної, вкоріненої національної ворожості українців

до поляків. Ця ворожість формувала свідомість багатьох поколінь і виступала ключовим чинником, що спонукав український народ до визвольного руху проти польського домінування. Українські націоналістичні кола та угруповання, які консолідувалися у численні політичні формування, організації та спільноти, особливо виокремлюючи Українську військову організацію (УВО) та Організацію українських націоналістів (ОУН), протягом усього часу свого функціонування активно прагнули виховати широкі верстви українського населення в дусі національної свідомості та войовничості. Вони майстерно оперували багатовіковою національною неприязню до поляків, що накопичувалася протягом віків. Організація українських націоналістів, діючи в умовах глибокого підпілля, піддавалася нещадним репресіям з боку польської влади у відповідь на свою інтенсивну терористичну активність, яка була спрямована безпосередньо проти польських інтересів[40, с. 61].

Історичний розвиток подальших політичних подій красномовно засвідчив, що з початком німецько-радянського конфлікту, нацистський режим не тільки не дотримав своїх запевнень, наданих українським націоналістам, але й, навпаки, послідовно та цілеспрямовано розгорнув кампанію фізичного винищення тих діячів, що наполегливо вимагали від німців реалізації попередньо даних обіцянок, наприклад, представників фракції ОУН під проводом Степана Бандери.

У своїй жорстокій боротьбі проти українських націоналістів, як далі зазначав укладач меморандуму, німецька окупаційна адміністрація цього разу вдалася до використання певних польських кіл та індивідуумів, які з готовністю пристали на співпрацю з ними, спрямовану проти українського населення. За це, окупанти обдаровували їх різноманітними преференціями, зокрема, у формі надання впливових посад у місцевому адміністративному та економічному апараті, гарантуючи їм безперешкодну підприємницьку та комерційну діяльність, а також інші блага.

Ця підступна стратегія нацистської Німеччини критично посилила напруженість у взаєминах між українським та польським народами, що призвело до того, що наприкінці 1942 – на початку 1943 років у численних регіонах спалахнули взаємні акти фізичного винищення. Майстерно маніпулюючи давньою неприязню українського народу до польської шляхти, яка сягала корінням у віковічне поневолення та гніт у минулому, а також була підживлена поточним угодовством і відвертою зрадою інтересів України, Організація Українських Націоналістів, і передусім її радикальне крило – бандерівці, прагнули повсюдно стати на чолі українського спротиву проти польського елемента. Водночас, польська сторона, не залишаючись у боргу, вдавалася до актів помсти українським націоналістам, розцінюючи їхню активну участь у німецькому розгромі польської держави, а також за розгорнутий терор проти цивільного польського населення[27, с. 219].

Варто звернути пильну увагу також на аналітичну доповідну записку високопоставленого діяча радянських органів безпеки С. Савченка, де він детально висвітлював істотну відмінність, що, на його глибоке переконання, характеризувала позиції та умови існування як польського, так і українського населення на територіях Західної України та в межах Генерал-губернаторства. Нацистський окупаційний режим, цинічно застосовував польське населення на теренах Західної України як інструмент протидії українському націоналістичному руху, водночас жорстоко придушував і репресував їх, тобто поляків, на землях Генерал-губернаторства, залучаючи для цих каральних акцій, подекуди, тих самих українських націоналістів, створюючи таким чином штучні конфлікти та взаємну ворожнечу [25, с. 94].

Таким чином, аналіз викладеного у доповідній С. Савченка матеріалу вчергове підтверджує, що, по-перше, хибним є будь-який підхід, який прагне звести першопричини українсько-польського конфлікту виключно до аналізу

взаємин між двома етносами лише в період Другої світової війни. По-друге, слід наголосити, що з огляду на глибинні та довготривалі історичні напруження у взаєминах протягом усієї багатогранної багатовікової історії співіснування українського та польського народів, голослівні звинувачення лише однієї зі сторін у виключній відповідальності за розгортання конфлікту, що, на жаль, нерідко трапляється, є глибоко помилковим і повністю суперечить історичній об'єктивності[32, с. 145].

Варто також акцентувати увагу на незаперечному факті, що неможливо переоцінити деструктивну роль нацистського режиму, яка проявилася в роки Другої світової війни у свідомому розпалюванні та майстерному використанні українсько-польських антагонізмів та історичних суперечностей на всіх територіях спільного проживання цих двох слов'янських народів. Антиукраїнський терор, ініційований та спровокований німецькими окупантами, який здійснювали польські партизанські формування, з одного боку, об'єктивно підштовхнув Організацію українських націоналістів до термінового формування власних загонів самооборони; однак, з іншого боку, саме існування таких збройних формувань серед українців викликало, певною мірою, зростання підозрілості та недовіри до них з боку місцевої німецької адміністрації. У контексті вищевикладеного знову актуалізується важливе історичне питання щодо того, наскільки антиукраїнські акції, здійснені польськими партизанськими формуваннями на теренах південної частини Люблінщини в Генерал-губернаторстві, особливо під час проведення гітлерівцями першого етапу масової переселенської акції з листопада 1942 року [27, с. 219].

Проте, розмірковуючи над ключовим питанням, чи були широкомасштабні антипольські акції Української Повстанської Армії на теренах Рейхскомісаріату Україна зумовлені попередніми кривавими розправами поляків над українцями в Генеральному Губернаторстві, ми схиляємося до думки (і це переконливо

засвідчують численні документи українського підпілля), що саме активність польського населення на місцях стала каталізатором, яка підштовхнула керівництво ОУН-СД до ухвалення доленосного рішення про розгортання подібних репресивних заходів на території Волині.

Крім того, надзвичайно важливо розглянути аспект щодо того, хто саме та коли ухвалив доленосне рішення про здійснення широкомасштабної кампанії з так званого «очищення» Волині від польського етнічного елементу, адже загальноприйнято вважати, що однозначної відповіді на це питання досі не існує. Згідно з твердженнями польських науковців, подібне рішення цілком імовірно могло бути схвалене на III-й конференції ОУН-Б у лютому 1943 року [28, с. 57]. Окремі дослідники навіть стверджують, що саме ці постанови стали ключовими у розгортанні антипольської кампанії на Волині. Однак ретельний аналіз цих документів не дає достатніх підстав для таких категоричних тверджень. Ставлення конференції до польського питання було доволі амбівалентним. З одного боку, вона підкріпила резолюції Другої конференції, проголошуючи: «З боку пригноблених народів сучасної Європи, особливо її східної частини, ми прагнемо ліквідації другорядних, незначних суперечок в ім'я національних революцій, пропагуємо та організовуємо спільний фронт поневолених націй для боротьби проти імперіалізму та будь-якого поневолення під гаслом свободи народів і людини» [33, с. 168]. Важливо підкреслити, що антипольські виступи на Волині розпочалися не після того, як українська допоміжна поліція масово дезертирувала в ліси у березні 1943 року, а задовго до цього. Перехід українських поліцаїв до повстанського руху призвів не до повальних розправ над польським населенням, а до епізодичних актів відплати проти поляків, які продовжували співпрацювати з німецькою окупаційною адміністрацією.

У документі «Українські справи» читаємо: «У зв'язку з втечею української поліції до лісів з повним оснащенням почастишали випадки вбивства поляків, що

працювали на німецькій службі – як управителі маєтків, у лісництві, дорожній службі тощо». Жоден документ не згадує про широкомасштабні зіткнення з поляками, безпосередньо пов'язані з переходом української поліції в підпілля [33, с. 168].

Слід зазначити, що найперші антипольські виступи на Волині, які мали місце взимку 1943 року, характеризувалися значною мірою стихійним і розрізненим характером. Одним з ключових каталізаторів цих подій стала інформація про антиукраїнські акції та репресії, що розгорнулися на теренах Холмщини. Водночас навесні того ж року тут почала активно циркулювати й інша провокативна інформація, здатна мобілізувати українське населення на вкрай радикальні та рішучі дії [28, с. 57].

До завершення літа 1943 року на українських теренах розгорталася жорстока та безкомпромісна боротьба за верховенство у націоналістичному підпільному русі, де зрештою перемогу здобули сили, що підтримували Степана Бандеру. Проте, незважаючи на цю перемогу, створити єдину, централізовану систему командування Українською Повстанською Армією (УПА) вдалося лише ближче до кінця 1943 року. Затяжний характер цього протистояння був обумовлений не лише зовнішніми чинниками, але й глибокими внутрішніми суперечностями всередині ОУН(б), зокрема, усуненням Миколи Лебедя з його керівної посади та фактичною узурпацією влади Романом Шухевичем, що отримала офіційне затвердження лише під час Третього Надзвичайного Великого збору ОУН у серпні того ж року.

Додатковим трагічним фактором, що істотно поглибив сум'яття та дезорганізацію саме на території Волині, стала загибель 13 травня 1943 року Василя Івахіва – військового референта ОУН(б) у цьому регіоні та де-факто першого командувача УПА. Саме на тлі такої роз'єднаності та відсутності чіткого керівництва стали можливими несанкціоновані та безконтрольні дії окремих повстанських командирів протягом літа 1943 року на Волині [32, с. 145].

У цій вкрай складній ситуації Дмитро Клячківський, один із місцевих лідерів, ухвалив рішення про активне залучення підрозділів УПА до антипольських акцій. У своїх діях він більше керувався власним баченням ситуації та особистим розумінням контексту, аніж директивами центрального проводу, який, на його переконання, був відірваний від реалій і не усвідомлював дійсного стану справ на місцях. Вплив та авторитет Клячківського як регіонального керівника підпілля були неспівмірно вищими не завдяки його безпосередньому статусу в Проводі ОУН, а через виняткову специфіку обставин, у яких він опинився.

На той час спостерігалось різке загострення конфронтації між українським та польським населенням, активно діяли конкуруючі повстанські формування Тараса Боровця (Поліська Січ), і наростав стихійний, некерований селянський бунт. Місцевий провідник бандерівського підпілля не міг залишатися осторонь цих стрімких та хаотичних процесів, оскільки така пасивність загрожувала цілковитою втратою контролю над ситуацією та розвалом структури. Рішення Дмитра Клячківського було, по суті, намаганням не просто очолити нестримний процес, який він не міг зупинити, а й використати його динаміку для зміцнення власного впливу та ефективнішого розгортання підпорядкованих йому структур.

З наявних історичних джерел не вдається однозначно встановити, чи це рішення включало прямі накази щодо фізичного винищення польського населення, чи ж йшлося лише про залякування та примус до залишення територій і знищення їхніх населених пунктів. Проте, незалежно від того, якими були точні інструкції чи директиви, можна з повною впевненістю, спираючись на задокументовані факти, стверджувати, що вони були порушені, а антипольська акція трансформувалася у безмежну хвилю масових, неконтрольованих і жорстоких розправ над мирним цивільним населенням [11, с. 127].

В оперативних звітах ОУН(б), що датуються травнем 1943 року, зафіксовано значне переміщення польського населення: "Поляки масово полишають сільські

населені пункти та перебираються до міст, мотивуючи це тим, що їх "рубать хлопці з сокирами", що вказує на побоювання стихійної розправи. Через постійні провокаційні дії та систематичні доноси з боку поляків, що інформували окупантів про українське населення, серед місцевих мешканців панувала глибока ворожість до них. Люди часто стверджували, що "якби не доноси поляків, німці не змогли б нас так жорстоко тероризувати", підкреслюючи роль польських інформаторів у німецьких репресіях. Таким чином, наприкінці весни 1943 року головною рушійною силою для переселення поляків із сіл була не стільки організована підпільна боротьба, скільки спонтанні, часто некеровані дії та реакції місцевого населення[16, с. 93].

Подальша ескалація антипольських виступів та активне залучення до них загонів Української Повстанської Армії (УПА) протягом весни та літа 1943 року наочно продемонстрували повну неспроможність польського підпільного руху самотужки забезпечити ефективний захист для свого етнічного населення.

У тодішніх звітах українського підпілля з теренів Волині чітко зазначалося, що "Поляки виступають у трьох основних ролях: 1) як прислужники німецької окупаційної влади, 2) як червоні партизани і 3) як окрема, самостійна збройна сила". Проте, судячи з того, що кількість звітів за липень — серпень 1943 року є відносно обмеженою, можна припустити, що в цей період домінував переважно стихійний елемент у розвитку подій, а не чітко скоординовані акції. Одним з наймасштабніших актів етнічної чистки, спрямованих проти польського населення, відбувся у Великдень, 23 квітня, коли на Янову Долину (нині с. Іванова Долина Костопільського району Рівненської області) напала банда поліцаїв, внаслідок чого загинуло близько трьохсот мешканців. Також зазначимо, що документи польського підпілля переконливо доводять, що до нападів на польські населені пункти на Волині, крім бандерівських формувань, долучалися також загони мельниківців та бульбівців.

Згідно з численними твердженнями та аналізами польських науковців та істориків, українські повстанські формування дуже часто приурочували початок своїх військових операцій до знакових, глибоко символічних або важливих історичних дат. Як яскравий приклад цієї тенденції можна навести широкомасштабний наступ на польські поселення, який був організований у другу річницю проголошення Акту відновлення Української Держави, що припало на ніч з 29 на 30 червня 1943 року. Іншим показовим прикладом є генеральний наступ, розгорнутий проти польського населення на Волині, який співпав з важливим православним святом апостолів Петра і Павла, 12 липня, під час якого майже одночасно було атаковано не менше ніж 167 польських сіл та колоній [23, с. 211].

У своєму детальному організаційному звіті, що охоплював період з 1 березня по 31 серпня 1943 року, Головний комендант Армії Крайової, генерал Ровецький, надавав таку глибоку оцінку критичній ситуації, що склалася на Волині: "...Польська людність, доведена до межі фізичного та психологічного виснаження і нестерпного існування, змушена була шукати порятунку від жорстоких переслідувань, переховуючись як у великих урбанізованих центрах, так і в глибині лісових масивів. Частина населення, не маючи іншого вибору, вдавалася до самостійного збройного опору проти ворожих елементів, прагнучи зберегти власні життя та захистити нажите майно. Ці надзвичайно складні обставини диктують необхідність для територіальних комендатур невідкладно організувати ефективну та дієву відсіч агресивним проявам представників інших національностей. Таким чином, створення та зміцнення самооборони на східних землях перетворюється на пріоритетне завдання, яке за своєю стратегічною важливістю та невідкладністю жодним чином не повинно поступатися підготовці до загального повстання" [7, с. 56]. Відтак, перед лицем прямої загрози повного фізичного винищення польської громади, командування Армії Крайової на Волині було вимушене, паралельно з продовженням інтенсивної підготовки до майбутнього повстання, скерувати всі

наявні на той час в окрузі сили та ресурси на формування та розбудову системи "волинської самооборони".

Також ми вважаємо за необхідне ґрунтовно проаналізувати ключову роль, яку відіграли польські допоміжні поліцейські підрозділи (так звані шуцманшафт), що перебували на службі у німецької окупаційної адміністрації, у розгортанні міжнаціонального конфлікту на Волині.

Попри категоричну заборону з боку волинського проводу Армії Крайової (АК) щодо вступу до складу польських допоміжних поліцейських загонів, які, до того ж, мали замінити собою українські підрозділи, певна частина місцевого польського населення все ж ішла на співпрацю. Їхня мотивація була подвійною: прагнення отримати зброю та можливість помститися українцям, перетворюючись таким чином на шуцманів[8, с. 102].

З цього приводу особливо показовим є звернення до мешканців Волині від окружного делегата польського емігрантського уряду, яке було адресоване окремо українцям і окремо полякам, та містило чіткі інструкції та застереження:

«1. Усі без винятку поляки, як жінки, так і чоловіки, зобов'язані стати до лав самостійної польської самооборони, що є єдиною легітимною формою опору.

2. Будь-яка форма співпраці чи сприяння німецьким окупантам є абсолютно неприпустимою. Ті міліціонери-поляки, які братимуть участь у руйнуванні житла, а також у вбивствах українських жінок та дітей, будуть нещадно виключені з лав польської нації та зазнають найжорстокішого покарання за свої діяння.

3. Вступ до радянських партизанських загонів категорично забороняється і розцінюється як злочин проти національних інтересів. Жоден поляк не має права перебувати у їхніх лавах » [17, с. 74].

Серед архівних матеріалів радянського періоду можна виявити, зокрема, важливі свідчення щодо характеру діяльності польської поліції. У доповідній записці, адресованій секретареві ЦК КП(б)У М. Хрущову, один з чільних

командирів польських прорадянських партизанських формувань, що діяли на Волині, інформував: «Польська поліція отримала від німецької окупаційної влади повну свободу дій щодо українського цивільного населення. Керуючись глибокою неприязню до націоналістичних елементів та бажанням відплатити за скоєні ними злочини, польська поліція, за активної підтримки німців, здійснювала репресії проти української людності в цілому...» [17, с. 74]. «Під час каральних акцій саме поляки завдавали українцям найбільших страждань та лиха. Вони наполегливо переконували німецьких чиновників, що їхні рішучі заходи зможуть цілковито придушити український національний рух.» [16, с. 93].

Варто відзначити, що ставлення цих польських жандармів до українців відзначалося особливою та неприхованою ворожістю [19, с. 66]. Досить часто підрозділи польської поліції та жандармерії активно підтримували та сприяли діяльності польських баз самооборони на Волині, і тісно взаємодіяли з проаківськими (пропольськими) партизанськими загонами під час координованих нападів на українські населені пункти.

Очевидно, що факт перебування певної кількості етнічних поляків на службі в окупаційних структурах Третього Рейху, зокрема в поліцейських та жандармських формуваннях, а також їхня активна участь у репресивних заходах та каральних експедиціях, спрямованих проти українського населення, безсумнівно, значною мірою посилили вже існуючу напруженість, спровокувавши відчутне загострення міжетнічних українсько-польських взаємин на території Волині. Ґрунтуючись на аналізі, а також погоджуючись із найоперативнішою та, на наш погляд, найбільш неупередженою інформацією, джерелом якої є німецькі архівні матеріали та донесення, про те, що антипольські акції з боку українських повстанських угруповань набули свого масштабного розмаху та характеру саме у квітні 1943 року, саме тоді, коли польська допоміжна поліція вже встигла відзначитися власними, жорстокими антиукраїнськими виступами та розправами,

тоді стає абсолютно очевидним, яку вирішальну та провокаційну роль відіграла саме ця допоміжна структура у реалізації стратегічних замислів проводу ОУН-СД та Української Повстанської Армії щодо "деполонізації" чи очищення західноукраїнських територій від польського елементу [22, с. 136].

Водночас, необхідно ще раз підкреслити та акцентувати увагу на тому, що ані провід польського антигітлерівського Руху Опору, ні широкі верстви польського суспільства в цілому не можуть і не повинні нести колективної відповідальності за протиправні та злочинні діяння певних індивідуальних осіб своєї етнічної групи, котрі свідомо приєдналися до колаборантів та стали на службу жорстокого німецького нацистського окупаційного режиму [14, с. 58].

Вирішальним, а часом і єдиним, визначальним критерієм у складних та кривавих відносинах між українцями та поляками, на жаль, залишалася виключно національна належність, що часто призводило до подальших трагедій та непорозумінь.

Німецькі окупаційні війська прагнули задіяти польські загони самооборони, що створювалися на Волині, у боротьбі проти все потужнішої Української Повстанської Армії (УПА) та радянських партизанських формувань, які активізували свою діяльність. Однак, їхня політика була непослідовною: нерідко траплялося, що окупанти роззброювали польські самооборонні одиниці та ув'язнювали їхніх провідників, що свідчило про відсутність єдиної стратегії [15, с. 112].

Протягом 1943 року на землях Волині виникло понад сто польських пунктів самозахисту та оборонних загонів, перші з яких були створені вже у квітні того ж року, як реакція на посилення конфлікту.

Цікаво відзначити, що у фонді документів з'єднання УПА-Північ, які зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), зафіксовані свідчення українських

повстанців про те, що в окремих епізодах польським осередкам самооборони надавала підтримку навіть українська поліція, що є свідченням складності та багатогранності тогочасних військово-політичних взаємин[24, с. 87].

Представлені вище матеріали та процитовані джерела надзвичайно промовисто розкривають багатогранну картину подій, що мали місце. По-перше, починаючи з літніх місяців 1943 року (червень-липень), польські осередки самооборони, які до цього моменту здебільшого були змушені займатися лише пасивною обороною, продемонстрували здатність до здійснення антиукраїнських каральних акцій та операцій відплати. Кореспонденція, що надходила з Волині до Варшави від очевидців антипольських нападів, беззаперечно підтверджує, що десятки тисяч польських селян, які були абсолютно далекими від будь-якої політики, погоджувалися приєднатися до лав самооборони виключно з метою фізичного виживання. Їхні дії були продиктовані не стільки глибокими патріотичними почуттями чи ідейними переконаннями, скільки інстинктивним прагненням до самозбереження та бажанням врятувати власні життя і життя своїх родин.

По-друге, після катастрофічної хвилі широкомасштабних антипольських акцій, що розпочалися у липні 1943 року і прокотилися майже всією територією Волині, командування Армії Крайової (АК) нарешті ухвалило рішення про часткову деконспірацію власних сил та застосування низки радикальних, безкомпромісних заходів для ефективної протидії загонам Української повстанської армії (УПА) та тій частині місцевого українського населення, яка брала безпосередню участь у нападах. Крім того, ще до цього, значна частина офіцерського та рядового складу кадрових підрозділів АК як з міських, так і з сільських районів була оперативно перекинута до осередків самооборони. Особливий пріоритет надавався найбільш загрозливим, з польської точки зору, північно-східним регіонам Волині[14, с. 58].

Хоча й із помітною затримкою, на думку очільників польського підпілля, у вжитті вищезазначених контрзаходів, ці дії все ж дозволили територіальним підрозділам Армії Крайової наприкінці 1943 року ефективно стримати агресивний наступ бойових підрозділів УПА та убезпечити значну кількість польських жителів від неминучої загибелі.

По-третє, важливо підкреслити, що внаслідок операцій партизанських відділів, підпорядкованих Армії Крайовій, уже протягом літнього та осіннього періоду 1943 року значно постраждало безліч мирних українських мешканців, які не були причетні до антипольських виступів чи збройних акцій.

Як уже було раніше зазначено, інструкції командувача Волинського округу Армії Крайової категорично забороняли застосовувати принцип колективної відповідальності за агресивні акти, вчинені українськими збройними формуваннями, а також участь у так званих "пацифікаційних" операціях, спрямованих проти українських поселень, чи то у взаємодії з німецькими військами, чи з радянськими партизанами, чи навіть самотійно[13, с. 84]. Проте, важливо зауважити, що ці інструкції не містили заборони на проведення відповідних дій у відповідь на атаки бойових загонів УПА, або ж навіть на превентивні операції щодо населених пунктів, де, імовірно, могли зосереджуватися українські збройні угруповання. Однак, траплялися відомі випадки, коли деякі регіональні очільники АК відступали від цих директив та вдавалися до організації так званих "сліпих" або невибіркових відплатних акцій. Безсумнівно, результатом таких необдуманих кроків була величезна кількість жертв серед беззахисного цивільного українського населення[37, с. 141]. Таким чином, польське підпілля прагнуло переконливо засвідчити свою непохитну рішучість та готовність йти на будь-які, навіть найвищі, жертви заради визволення всієї довоєнної польської державної території, що знаходилася під нацистською окупацією, включаючи стратегічно важливий регіон Волині.

Узагальнюючи, впродовж першого кварталу 1944 року, а саме з січня по березень, польські партизанські формування та загони Армії Крайової здійснили близько сімнадцяти значних бойових зіткнень та інтенсивних збройних сутичок проти підрозділів Української Повстанської Армії. Хоча окремі з цих операцій виявилися невдалими для польської сторони, як, наприклад, бої поблизу сіл Гнійне та Озютичі, завдяки успішному проведенню переважної більшості цих військових кампаній, було ліквідовано ключові бази та опорні пункти.

Значущість дій УПА, скерованих проти польського елемента, які водночас відбувалися в умовах постійного протистояння з радянськими партизанами та німецькими окупаційними військами, спровокували численні та жорстокі зворотні антиукраїнські репресії з боку обох зазначених головних противників українського визвольного руху. Радянські партизанські формування розгорнули непримиренну боротьбу проти Української Повстанської Армії з метою ліквідації її особового складу, кадрових резервів та продовольчих складів. З не меншою жорстокістю репресивні заходи проти УПА та українського населення здійснювали і німецькі окупанти: українців, незалежно від їхньої політичної приналежності чи світогляду, ув'язнювали та знищували у тюрмах і таборах нарівні з представниками польської нації; захоплених у полон вояків УПА піддавали публічним стратам; а українські села, що демонстрували опір окупаційній адміністрації, піддавалися так званій "пацифікації" за участі військових і поліцейських підрозділів [38, с. 301]. Отже, масштаби втрат, яких зазнали як українські повстанці, так і мирне українське населення внаслідок цих широкомасштабних репресивних операцій, вірогідно, значно перевищують ті втрати, що їх УПА зазнала у прямих бойових діях та сутичках з польськими формуваннями. Саме такими були багатовекторні та надзвичайно трагічні наслідки українсько-польського протистояння, відомого як "Волинська різанина" чи "Волинська трагедія".

Навіть численні переговори та офіційні консультації, що відбувалися між емісарами Армії Крайової та Делегатури польського уряду з одного боку, а також провідниками обох гілок Організації Українських Націоналістів з іншого, не змогли призвести до значного послаблення глибоко вкоріненої взаємної ворожості. Формальні дискусії та уповноважені зустрічі, спрямовані на досягнення взаєморозуміння, припинення марного для обох сторін кровопролиття, а подекуди й на укладення домовленостей щодо потенційної подальшої співпраці проти спільних супротивників, переважно проходили у Варшаві та Львові. Проте, існують зафіксовані епізоди українсько-польських контактів також у Кракові та на теренах Волині[39, с. 178].

Щодо детального змісту цих зустрічей, а також їхніх підсумків, в українській та польській історіографії присвячено значний масив наукових праць. Загалом, сутність перемовин між представниками двох протиборчих сторін зводилася до того, що польська делегація, залишаючись глибоко переконаною у причетності Проводу ОУН-Б до жорстоких масових розправ над поляками, незмінно вимагала від останнього публічного осуду цих злочинів. Крім того, польські учасники зустрічей, керуючись інструкціями свого уряду щодо необхідності взаємодії з наступаючою Червоною армією, категорично відхиляли пропозиції українських повстанців про проведення об'єднаної боротьби проти останньої [1, с. 45].

Безумовно, протягом усіх українсько-польських переговорів над обома сторонами незмінно домінувало фундаментальне питання про післявоєнний статус західноукраїнських земель. Підходи до розв'язання цієї дилеми у представників ОУН-Б та АК завжди були абсолютно непримиренними. Утім, навіть попри цю трагічну незгоду, на той час учорашні антагоністи, зіткнувшись із появою єдиного спільного ворога, були вимушені прагнути хоча б на певний період часу стати тимчасовими партнерами.

Також важливо буде проаналізувати основні наслідки подій 1943-1944 на Волині, Поглиблення міжетнічного протистояння між українцями та поляками в період 1943-1944 років спричинило низку драматичних наслідків, відлуння яких відчувається і в сучасному житті обох народів. Найжахливішим і найтрагічнішим результатом цих подій стала безпрецедентна кількість людських втрат з обох конфліктуючих сторін.

При цьому чисельність жертв, яку наводять дослідники, суттєво різняться. Згідно з польськими оцінками, під час цієї кривавої драми з польського боку загинуло щонайменше від 36 543 до 36 750 осіб, значну частку яких складали польські селяни. Понад 19 000 з них вдалося ідентифікувати поіменно. Водночас, українські втрати, за цими ж джерелами, оцінюються у кілька тисяч осіб [17, с. 74].

Однак, деякі польські історики визначають кількість загиблих поляків у два-три рази вищою. Зокрема, польські науковці Ева і Владислав Семашко, а також Гжегож Мотика (який посилається на доробок Семашко), оперують цифрою у 100 000 польських жертв на всіх територіях протистояння, включно з Волинню. Проте, критично важливо зазначити, що праці істориків Семашко часто містять елементи фальсифікації, які проявляються у завищенні кількості польських жертв та применшенні чисельності українських втрат [17, с. 74].

У корпусі українських історичних студій також ретельно досліджуються та висвітлюються зворотні дії українців проти поляків. Зокрема, жорстокі рейди українців на польські поселення трактуються як відплатні заходи, спровоковані та здійснені у відповідь на попередні агресивні напади поляків на українські громади.

Українські дослідники минулого рішуче не підтримують та заперечують інтерпретації польських колег, наголошуючи, що жахливі вбивства українського мирного населення мають бути аналізовані та розглядатися за ідентичними критеріями, що й злочини проти польської людності. Вони також обґрунтовують думку, що антипольські дії, вчинені Організацією українських націоналістів (ОУН)

та Українською повстанською армією (УПА), не є коректним кваліфікувати як геноцид, з огляду на те, що це злочин, який здійснюється державними інституціями, тоді як ОУН і УПА не становили суб'єктів державного устрою жодної країни[41, с. 205].

Відповідно до результатів українських наукових розвідок, лише на території Володимирського району від рук поляків загинуло, або було жорстоко позбавлено життя, майже півтори тисячі українських мирних жителів. На Рівненщині виявлено та задокументовано понад десять тисяч жертв, які постраждали від діяльності польських комуністичних, шовіністичних, колабораціоністських формувань та загонів польської самооборони, а число документально підтверджених злодіянь, скоєних поляками, вже сягнуло понад тисячі п'ятисот [41, с. 205].

За оцінками авторитетного дослідника Степана Макарчука, сукупні втрати серед громадянського українського населення Волині в період Другої світової війни нараховують близько ста двадцяти тисяч осіб. Важливо зазначити, що ця цифра не охоплює сімдесят тисяч військовослужбовців, загиблих на фронтах, та сорок п'ять тисяч осіб, що стали жертвами радянських каральних акцій, спрямованих проти повстанців та підпільників УПА. Водночас, як підкреслює Макарчук, сьогодні складно встановити точну кількість із цих ста двадцяти тисяч осіб, які загинули внаслідок польських дій. Це зумовлено тим, що у радянські часи значну частину звірств безпідставно ідеологічно зараховували німецьким окупантам, зокрема й масові вбивства українців, вчинені польськими колабораціоністами, що служили у допоміжних поліцейських формуваннях[39, с. 178].

Волинська трагедія, як один з найболючіших епізодів спільної історії, становила невід'ємну складову значно ширшого та багатограннішого комплексу українсько-польських взаємин, сповнених напруги та конфліктів, що мали під собою віковічні історичні підґрунтя та багаторічні накопичені образи.

Вирішальним каталізатором ескалації цього конфлікту стало глобальне лихо Другої світової війни, а також свідомі та цинічні політичні гитлерівської окупаційної влади, спрямовані на цілеспрямоване розпалювання міжнаціональної ворожнечі та взаємного недовіри. Наслідком цього збройного зіткнення стало широкомасштабне та нещадне насильство, що охопило цивільне населення, призвівши до численних жертв та страждань з обох сторін протистояння. Ступінь відповідальності за ці жахливі події, що увійшли в історію як трагедія, є, безумовно, взаємним, а її інтерпретації та оцінки до сьогодні залишаються предметом складних історичних дискусій та політичних суперечок, вимагаючи подальшого неупередженого дослідження та взаємного примирення.

3.2. Волинська трагедія: політичний аспект.

Волинська трагедія посідає місце однієї з найскладніших і найбільш суперечливих сторінок у спільній історії українського та польського народів. У суспільствах, де значний сегмент населення свідомо плекає певні історичні інтерпретації чи національні наративи, ці погляди неминуче стають об'єктом політичних маніпуляцій або інструменталізації. Ця закономірність особливо виразно проявилася стосовно драматичних подій 1943–1944 років на Волині, що торкнулися долі як українців, так і поляків[35, с. 9].

Відлуння радянського минулого суттєво позначилося на офіційній позиції та діях керівництва трьох держав: Польщі, Росії та України. Росія послідовно обстоює радянську інтерпретацію цих подій, тоді як Польща, підтримуючи позиції «кресових середовищ» та діаспори, розглядає їх як національну трагедію найвищого рангу, визначаючи їх терміном «Волинська різанина». Протягом значного періоду український політичний істеблішмент, незалежно від партійної приналежності, здебільшого або уникав глибокого обговорення цих подій, або не надавав їм статусу питання загальнонаціонального значення. Таким чином, «Волинська трагедія» довгий час сприймалася радше як локальна проблема

Західної України, що переважно стосувалася Волині та Галичини, набуваючи ознак регіонального, а не загальнодержавного виміру.

Колективна пам'ять як українського, так і польського народів зберігає багату на драматичні події історію взаємин, що містить довгий перелік конфліктів, які яскраво свідчать про глибоко вкорінене та часто антагоністичне ставлення між цими двома етносами. Впродовж значного історичного періоду на теренах західноукраїнських земель склалася обстановка, за якої польська державна адміністрація відмовляла українському населенню у визнанні рівноправного статусу, часто піддаючи його систематичним утискам та пригнобленню, що неминуче було джерелом постійної напруженості та взаємної недовіри[35, с. 9].

На тлі бурхливих подій Другої світової війни представники українського національно-визвольного руху розцінили військові формування польського підпілля, передусім у лавах Армії Крайової (АК), як пряму загрозу для реалізації власних національних прагнень та інтересів. Стратегічні задуми польських політичних кіл стосовно подальшої долі західноукраїнських територій, а також їхнє тактичне співробітництво як з нацистськими окупаційними силами, так і з радянськими партизанськими загонами, непомірно посилювали міжнаціональну напругу, каталізуючи подальше загострення конфлікту[36, с. 5].

Додатковим чинником, що ускладнював ситуацію, було те, що Волинський регіон характеризувався складною етнічною мозаїкою: здебільшого його населяли українці, проте значну та впливову меншину становили поляки. Подібна етнічна строкатість спричинила серйозні протиріччя та глибокий розкол між сусідніми громадами, що особливо гостро проявилось, коли на порядок денний вийшло питання політичного устрою та приналежності регіону.

В період з 11 по 13 липня 1943 року сили Української Повстанської Армії (УПА) розпочали скоординовані та широкомасштабні напади проти польських населених пунктів, що обернулося численними втратами серед беззахисного

цивільного населення. Паралельно з цим, на Волині розгорнулася організована польська відсіч у вигляді формування розгалуженої мережі польських баз самооборони, що неминуче призвело до подальшого зростання кількості жертв. Відтак, протистояння перетворилося на безжальну етнічну чистку, з жахливими жертвами як серед українського, так і серед польського населення, набувши рис повномасштабної взаємної різанини[27, с. 219].

Тягар спільної відповідальності за жахливі братовбивчі події того часу беззаперечно лежить на плечах обох націй, оскільки як польські, так і українські збройні формування були залучені до актів жорстокості та кровопролиття. Проте, значна частина провідних сучасних дослідників підкреслює необхідність того, щоб Україна прийняла свою частку відповідальності, безкомпромісно засудивши насильство, скоєне представниками її власних націоналістичних угруповань[20, с. 121].

У цьому контексті історіографічних розбіжностей існує запропонована типологія, що розмежовує дослідників на кілька чітких категорій: «традиціоналісти», «ревізіоністи», польські вчені українського походження та так звані «неакадемічні» праці. Представники традиціоналістського напрямку, чий погляд нерідко черпають свої корені з радянської історіографічної традиції, схильні трактувати Волинську трагедію як виключно злочин, вчинений українськими націоналістичними формуваннями. У цьому спектрі поглядів значне місце посідають дослідники з середовищ так званих "кресових" спільнот, які наполегливо закликають до однозначного осуду структур Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА), кваліфікуючи їх як злочинні формування, котрі, на їхню думку, спричинили масштабний геноцид польського населення на Волині[12, с. 39].

Зокрема, до них відносяться традиціоналістські кола, що акцентують увагу на непересічних стражданнях та винятковому героїзмі польської людності Волині,

наголошуючи на життєвій важливості збереження національної пам'яті та етнічної ідентичності. На противагу їм, існують так звані ревізіоністи, які прагнуть досягти більш об'єктивного та всебічного аналізу Волинської трагедії. Вони активно залучають до свого дослідження нещодавно розсекречені архівні документи, суттєво збагачуючи усталений наратив свіжими фактологічними свідченнями.

Ревізіоністи мають на меті розвінчати міфологізовані уявлення, сформовані за часів радянської історіографії, а також пролити світло на досі не вивчені грані Волинської трагедії. Такий підхід дає змогу зосередитися не виключно на злочинах українських націоналістів, але й охопити ширший контекст складних взаємин між українським та польським народами, беручи до уваги як репресивну політику радянської влади, так і безліч інших історичних чинників [14, с. 58].

На рівні публічного дискурсу, зокрема у польському інформаційному просторі, публіцисти незмінно продовжують активно поширювати неоднозначні трактування, нерідко перегукуючись з наративами радянської історіографії. Вони зображують Волинську трагедію як заздалегідь сплановане українське етнічне винищення польського населення. Деякі історики дотримуються точки зору, що український націоналістичний рух мав на меті очистити від польської присутності не тільки Волинь, але й Східну Галичину, розглядаючи це як підготовчий етап до більш масштабних антирадянських операцій [15, с. 112].

Аналогічним чином, львівський історик Леонід Зашкільняк [15, с. 112] пов'язує різке загострення українсько-польських напружень упродовж Другої світової війни з обоюсторонніми звинуваченнями у співпраці з окупаційними силами. Він переконаний, що доленосне рішення Організації українських націоналістів (ОУН) про очищення українських етнічних територій від польського населення стало критичним, переломним моментом у трагічній спіралі насильства.

Варто наголосити, що багатогранний політичний вимір Волинської трагедії виходить далеко за межі простого опису подій 1943 року. Він нерозривно пов'язаний із сучасними політичними спекуляціями, основною метою яких є інструменталізація цієї трагічної історичної події для досягнення цілей певних політичних гравців. Як в Україні, так і в Польщі, доволі часто спостерігаються спроби з боку політичних діячів цинічно експлуатувати цю колективну травму задля мобілізації національних почуттів або утвердження національної ідентичності, що є свідченням її постійної актуальності в політичних дискусіях. Дослідник Василь Гулай [9, с. 65] глибоко аналізує складну динаміку українсько-польських відносин у контексті Волинської трагедії, розглядаючи цю проблему крізь призму історичної та політичної взаємодії двох народів. Він підкреслює фундаментальну відмінність: польська сторона демонструє консолідовану та однакову позицію щодо трактування подій як акту геноциду, що офіційно закріплено в польському законодавстві. На противагу цьому, українська сторона виявляє значну неоднорідність та розбіжності у підходах до осмислення історичної пам'яті, що свідчить про відсутність єдиного національного консенсусу з цього питання.

У методологічному аспекті слід відійти від пропагандистських схем, які спрощують складність подій. Замість цього необхідно зосередитися на глибокому аналізі індивідуальних людських історій, вивчаючи трагедію через призму історичнопсихологічних досліджень ролі виконавців та жертв насильства

У межах методологічного підходу вкрай важливо категорично відмовитися від спрощених, часто маніпулятивних пропагандистських схем, що деформують істинну складність історичних подій. Замість поверхового висвітлення, необхідно заглибитися у ретельний та всебічний аналіз індивідуальних людських долі та особистих переживань. Дослідження трагічних епізодів повинно здійснюватися крізь призму ґрунтовних історико-психологічних студій, які зосереджуються на

вивченні ролі, мотивації та дій як безпосередніх виконавців, так і досвіду та страждань жертв насильства[8, с. 102].

В українському суспільстві чутлива тема Волинської трагедії незмінно стає заручником гострої політичної поляризації. У цій атмосфері будь-яке критичне осмислення націоналістичних наративів нерідко таврується як зрада національних інтересів, тоді як засудження деструктивної радянської ідеології часто неправомірно асоціюється виключно з радикально націоналістичними позиціями, що унеможливорює конструктивний та зважений діалог.

В умовах актуальних та вкрай серйозних викликів, таких як зростання авторитарних тенденцій у владі та реальна загроза розмивання культурної ідентичності, українське суспільство розколоте на дві протилежні табори. Одна частина населення прагне знайти ілюзорну безпеку у пережитках радянських міфів та ретроспективній ностальгії, тоді як інша – звертається до ідеалізації міжвоєнного націоналізму, що часто супроводжується культом насильства та нетерпимості. Проте, вибір між цими двома полярними крайнощами не може слугувати дієвим розв'язанням проблеми, адже він є тупиковим шляхом[19, с. 66].

Україна критично потребує принципово іншого підходу, який би гармонійно поєднав у собі безкомпромісну наукову об'єктивність, відповідальну політичну зрілість та широкий, консолідуючий суспільний діалог. Це завдання постає не просто як глибинний інтелектуальний пошук, а як екзистенційна умова для збереження та подальшого розвитку незалежної української державності та формування по-справжньому зрілого громадянського суспільства.

Дослідження поглядів сучасників на Волинську трагедію, викладене у контексті політичного виміру суперечливого конфлікту між Україною та Польщею та описане у знаковій праці «Разом на одній землі. Історія України багатокультурна, Як ми жили разом. Співіснування (повага, дружба та конфлікти) в історії України» [9, с. 65], переконливо розкриває всю складність та

багатогранність цього болючого питання. Усі вищезгадані перспективи та точки зору недвозначно підкреслюють фундаментальну цінність об'єктивного, безстороннього підходу до історичного минулого та нагальну потребу у налагодженні продуктивного діалогу задля досягнення справжнього примирення та взаємного порозуміння між двома народами.

Необхідним є проведення глибинного, неупередженого перегляду минулих подій, мужнє визнання допущених історичних хиб, висловлення щирого жалю та спокути за акти жорстокості та насильства, а також створення передумов для справжнього примирення через конструктивний, відвертий діалог і спільні зусилля з реконструкції автентичної історичної картини. Цей багатогранний процес мусить бути гнучким, поетапним та адаптивним, адже лише після його успішного завершення стане можливою спроба загоїти глибокі історичні травми. Вираз про «рану, яка має шанс загоїтися» надзвичайно влучно підкреслює, що лише за допомогою неупередженої та щирої дискусії можна пом'якшити гостроту болісних наслідків давніх конфліктів[7, с. 56]. Водночас, навіть після зцілення, рубець, безперечно, залишиться як вічне свідчення того, що минуле не підлягає забуттю чи стиранню, але може і повинно стати міцним фундаментом для подальшого взаємопорозуміння та злагоди.

Цей багатогранний, надзвичайно чутливий конфлікт був спровокований не одним, а цілим химерним клубком взаємопов'язаних та взаємопідсилюючих чинників, зокрема глибинними, віками накопиченими історичними антагонізмами та взаємними образами між українським та польським народами; агресивною, систематичною політикою полонізації, що проводилася офіційною Варшавою на споконвічних українських етнічних територіях у складі тодішньої Другої Речі Посполитої; а також драматичними та апокаліптичними обставинами Другої світової війни, яка виступила каталізатором, нечувано загостривши всі існуючі протиріччя та довівши їх до точки кипіння. Ця гримуча суміш факторів трагічно

кульмінувала у вибуху неймовірної жорстокості, обернувшись низкою жахливих масових вбивств, звірячих етнічних чисток та кривавих взаємних розправ, що навіки закарбувалися в пам'яті обох народів.

3.3. Волинська трагедія у контексті польсько-українського примирення.

Кульмінація тривалого процесу польсько-українського примирення стала вирішальною передумовою для тріумфу у визвольній боротьбі, успішного здолання тоталітарного гніту та кардинальної трансформації геополітичного ландшафту Центрально-Східної Європи. Саме тому вкрай актуальним та незамінним постає ґрунтовне вивчення всіх багатогранних вимірів цього примирення, особливо ретельний розгляд болючих та контroversійних епізодів спільної історичної спадщини.

На теперішній фазі цього складного багатовекторного міждержавного діалогу проблема Волині виступає як найбільш обтяжлива та делікатна тема, що потребує особливої уваги. Комплексна оцінка Волинських подій 1943 року в контексті міжнаціонального примирення обов'язково охоплює визначення їхнього деструктивного впливу на польсько-українські взаємини як у другій половині ХХ століття, так і в сучасний період. Вона також передбачає ретельне дослідження глибинних першопричин цієї жахливої трагедії, достеменних масштабів людських втрат, а також всебічне політико-правове осмислення та кваліфікацію цих подій[8, с. 102].

Варто зазначити, що корені цього масштабного та кривавого протистояння сягали глибини століть, а його безпосередні передумови були сформовані задовго до розгортання Другої світової війни. У міжвоєнний період на теренах Волині цілеспрямовано реалізовувалася політика так званого Сокальського кордону, що супроводжувалася активним сприянням формуванню та підтримці пропольського, так званого "полонофільського" табору серед місцевого населення. Натомість, програмний маніфест Волинського Українського Об'єднання (ВУО) чітко

наголошував на необхідності цивілізованого вирішення складного українського питання в межах Другої Речі Посполитої, шляхом конструктивного діалогу та взаємодії з її законодавчими та виконавчими органами – парламентом та урядом. У ньому виразно підкреслювалася ідея гармонійного та мирного співжитті польського та українського народів, фундамент якого, як передбачалося, мав закладатися через єднання зусиль у спільній визвольній боротьбі проти радянського окупаційного режиму та його тоталітарної ідеології[12, с. 39]. Проте, штучно сконструйована польським урядом ілюзія міжнаціонального порозуміння та згоди на Волині виявилася надзвичайно крихкою та вразливою, особливо у період кардинальних геополітичних, що передували та супроводжували Другу світову війну.

Враховуючи тривалу польсько-українську територіальну суперечку та історичні претензії, розпалювання конфлікту з боку таких потужних зовнішніх акторів, як Радянський Союз чи нацистська Німеччина, не здавалося особливо складним завданням. Проте, для розуміння безпосередніх каталізаторів цих подій слід глибше зануритися у вихори та непередбачувані обставини воєнних дій.

В умовах розгортання та поглиблення польсько-українського конфлікту, обидві сторони докладали значних зусиль та вживали різноманітних заходів, аби уникнути подальшої ескалації та загострення протистояння.

Зокрема, 27 липня 1943 року польські представники, використовуючи суфрагана (помічника єпископа) Йосифа Бучка як посередника, встановили контакт з Митрополитом Андреем Шептицьким. У відповідь на це звернення, на початку серпня, Митрополит видав пастирське послання, в якому настійно закликав вірян до християнського миру, взаєморозуміння та припинення братовбивчого насильства[13, с. 84].

Дещо раніше, 8 липня 1943 року, з ініціативи Українського Центрального Комітету (УЦК) та німецької окупаційної адміністрації, якій було не вигідне

поширення анархії та дестабілізації ситуації, аналогічний заклик до припинення ворожнечі оприлюднили чільні представники української наукової, культурної та господарської еліти.

У прагненні стримати та локалізувати конфлікт, польська сторона не гребувала використовувати й менш етичні методи, зокрема, вдаючись до поширення сфальсифікованих та маніпулятивних звернень. Як приклад, у липні 1943 року польська підпільна газета «Polska» опублікувала на своїх шпальтах нібито звернення від таємної української організації з Волині, адресоване представнику Делегатури Уряду. Цей документ, підписаний псевдонімом «Джум», містив заяву, в якій згадана організація рішуче дистанціювалася від тих українців, що своєю участю в антипольських акціях, на думку авторів, не лише унеможливлювали перспективу створення незалежної України, але й фактично виводили себе за межі українського національного життя та патріотичних інтересів[6, с. 34].

Проте, українська сторона, у свою чергу, рішуче спростовувала автентичність цього звернення, заявляючи про повну відсутність командира УПА з таким псевдонімом («Джум») у своїх рядах. Це твердження було недвозначним натяком на сфабрикований та спрепарований характер даного документа.

Польсько-український конфлікт на Волині мав далекосяжні наслідки для міжнаціональних відносин. Згідно зі спостереженнями, якщо на початку ХХ ст. стереотип українця серед поляків полягав в окресленні «примітивний, крайній, темний», рідше «кривавий», після Другої світової війни – тільки «кривавий» [14, с. 58].

Польсько-українське протистояння на Волині залишило глибокий і тривалий слід у міжнаціональних відносинах. Згідно з історичними спостереженнями, якщо на початку ХХ століття усталений образ українця в польському суспільстві часто формувався навколо таких характеристик, як «примітивний», «відсталый» чи

«темний», а зрідка його називали «кривавим», то після трагічних подій Другої світової війни цей стереотип зазнав трансформації, звузившись виключно до визначення «кривавий» [21, с. 44].

Водночас українська наукова та громадська дискусія стосовно Волинських подій 1943 року жваво обговорювала складну проблематику: чим насправді була антипольська акція Української повстанської армії – виправданою боротьбою за державну незалежність, збройним польсько-українським конфліктом, етнічною чисткою, екстермінацією, а чи геноцидом. Паралельно аналізувалося й питання про міру української відповідальності за цю масштабну Волинську трагедію [30, с. 97]. Для досягнення справжнього польсько-українського примирення вирішальне значення мало адекватне осмислення та справедлива оцінка волинських подій 1943 року. Наближення 60-ї річниці цих драматичних подій у 2003 році значно актуалізувало цю непросту дилему як у суспільствах, так і в законодавчих органах обох держав [20, с. 121].

Центральною темою гострих дискусій стало питання вибачення, на якому наполягала польська сторона. Водночас, українські парламентарі також порушували питання про взаємне вибачення з польського боку – як за трагічні події на Волині, так і за сумнозвісну операцію «Вісла». Чимало аналітиків та експертів наголошували на необхідності включення до спільної заяви відомої формули, що успішно зарекомендувала себе в процесі польсько-німецького примирення: «Вибачаємо і просимо вибачення» [35, с. 9]. Напередодні вирішального етапу прийняття парламентських звернень та зустрічі глав держав, із глибоким пастирським посланням до обох народів звернувся Його Святість Папа Римський Іоанн Павло II. Він рішуче закликав обидві нації до справжнього поєднання, наголошуючи на потребі як взаємного прощення за завдані образи та кривди, так і щирого вибачення за власні помилкові дії та непродумані вчинки.

Ключовим аспектом у складному процесі міжнаціонального примирення є всебічна політико-правова оцінка Волинської трагедії. Примітно, що значна частина польського суспільства схильна інтерпретувати антипольські акції того періоду як прояви геноциду [39, с. 178]. У цьому контексті, Г. Мотика пропонував розглядати польсько-український конфлікт 1943–1945 років як складну «війну у війні»: окрему польсько-західноукраїнську війну, що розгорталася в межах Другої світової війни, і була, на його думку, спробою української сторони скоригувати та переосмислити результати програного конфлікту 1918–1919 років. Друга ж фаза цього конфлікту характеризувалася широкомасштабними етнічними чистками та примусовим вигнанням поляків з Волині та Східної Галичини, а також українців – з етнічних територій у складі Польщі, що завершилося у 1947 році примусовим переселенням українського населення в межах самої [23, с. 211].

Ключовим та найбільш обтяжливим елементом на поточному етапі польсько-українського примирення є, безумовно, складність у зближенні позицій та гармонізації наративів щодо трагічних подій на Волині. Сама ж міждержавна дискусія, що нині розгорнулася навколо цих історичних обставин, демонструє виражений асиметричний характер. У цьому контексті першочерговим завданням та критичною необхідністю постає трансформація формату обговорення: виведення його з площини суспільних пристрастей, глибоких емоційних переживань та політизованих спекуляцій у простір об'єктивного наукового дослідження та академічного аналізу.

РОЗДІЛ IV. МЕТОДИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕМИ «УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ МІЖЕТНІЧНИЙ КОНФЛІКТ НА ВОЛИНІ: ПРИЧИНИ, ПЕРЕБІГ, НАСЛІДКИ» У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

4.1. Місце теми українсько-польського конфлікту на Волині у шкільному курсі історії України

Українсько-польський міжетнічний конфлікт на Волині належить до найбільш складних і дискусійних тем історії України ХХ століття. Його вивчення має важливе значення для формування історичної пам'яті, громадянської свідомості та критичного мислення учнів. У сучасній українській історичній освіті ця проблема розглядається в контексті подій Другої світової війни та українського визвольного руху.

У чинних навчальних програмах для закладів загальної середньої освіти питання українсько-польського протистояння на Волині висвітлюється під час вивчення тем, пов'язаних із діяльністю Організації українських націоналістів, Української повстанської армії, нацистською та радянською окупаційною політикою, а також особливостями міжнаціональних відносин на західноукраїнських землях у роки війни. Найбільша увага цій проблематиці приділяється в курсі історії України для 10 класу.

Освітній потенціал теми полягає не лише в ознайомленні учнів із конкретними історичними подіями, а й у формуванні здатності аналізувати історичні джерела, зіставляти різні точки зору та оцінювати події в контексті конкретної історичної епохи. Особливо важливим є усвідомлення багатофакторності причин конфлікту та недопущення спрощених оцінок історичних процесів.

Під час вивчення теми доцільно звертати увагу на складність українсько-польських відносин у міжвоєнний період, особливості політики польської держави щодо українського населення, діяльність українського та польського підпілля в роки Другої світової війни, а також на гуманітарні наслідки конфлікту для обох народів. Такий підхід сприяє формуванню в учнів навичок історичного аналізу та толерантного ставлення до різних інтерпретацій минулого.

Вивчення теми також має важливе виховне значення. Воно допомагає учням усвідомити цінність міжнаціонального діалогу, необхідність мирного врегулювання конфліктів і відповідальність суспільства за збереження історичної пам'яті. У сучасних умовах розвитку українсько-польського партнерства це питання набуває особливої актуальності.

4.2. Форми і методи вивчення теми в закладах загальної середньої освіти

Складність та дискусійність проблеми українсько-польського конфлікту на Волині зумовлюють необхідність використання різноманітних методів і форм навчання. Традиційний пояснювально-ілюстративний підхід доцільно поєднувати

з методами активного навчання, які забезпечують залучення учнів до аналізу історичних фактів та формування власних обґрунтованих висновків.

Одним із найбільш ефективних методів є робота з історичними джерелами. Учням можуть бути запропоновані уривки зі спогадів очевидців, документи українського та польського підпілля, статистичні матеріали, карти та фотодокументи. Аналіз джерел дозволяє сформувати навички критичного мислення та сприяє усвідомленню багатогранності історичного процесу.

Важливе місце займають проблемні методи навчання. Учитель може пропонувати учням проблемні запитання, які не мають однозначної відповіді. Наприклад: «Чи можна було уникнути українсько-польського конфлікту на Волині?», «Які чинники найбільше вплинули на ескалацію насильства?», «Чому події на Волині й сьогодні викликають суспільні дискусії?». Робота над такими питаннями розвиває аналітичне мислення та вміння аргументувати власну позицію.

Ефективною формою організації навчання є дискусія. Під час її проведення учні мають можливість ознайомитися з різними історичними інтерпретаціями та навчитися поважати думки інших. Особливо корисними є дискусії, побудовані на аналізі історичних джерел і наукових праць.

Доцільним є використання методу історичної реконструкції, рольових ігор та моделювання історичних ситуацій. Наприклад, учні можуть працювати в групах, представляючи позиції різних сторін конфлікту та аргументуючи їх на основі історичних джерел. Такий підхід допомагає краще зрозуміти мотиви учасників історичних подій.

Значні можливості відкривають інформаційно-комунікаційні технології. Використання мультимедійних презентацій, електронних архівів, цифрових карт і документальних фільмів сприяє підвищенню зацікавленості учнів та поглибленню їхніх знань. Особливу увагу варто приділяти перевірці достовірності інформації та розвитку медіаграмотності.

Під час вивчення теми важливо дотримуватися принципів науковості, об'єктивності та історизму. Учитель має створити умови для неупередженого аналізу подій, уникати політизації навчального матеріалу та сприяти формуванню в учнів виваженого ставлення до складних сторінок історичного минулого.

Тема українсько-польського міжетнічного конфлікту на Волині має значний освітній і виховний потенціал у шкільному курсі історії України. Її вивчення сприяє поглибленню знань учнів про події Другої світової війни, особливості міжнаціональних відносин та діяльність українського визвольного руху. Водночас тема створює умови для розвитку критичного мислення, навичок аналізу історичних джерел і формування культури історичного діалогу.

Ефективне вивчення зазначеної проблематики потребує використання сучасних методів навчання, зокрема роботи з історичними документами, проблемного навчання, дискусій, групових форм роботи та цифрових освітніх

ресурсів. Комплексне поєднання цих методів дозволяє не лише засвоїти історичні факти, а й сформувати в учнів уміння самостійно оцінювати історичні події та робити обґрунтовані висновки. Таким чином, тема українсько-польського конфлікту на Волині є важливим інструментом реалізації освітніх і виховних завдань сучасної історичної освіти.

ВИСНОВКИ

У результаті комплексного дослідження Волинської трагедії 1943–1944 років, зокрема її передумов, перебігу, наслідків і сучасних інтерпретацій, а також аналізу джерельної бази та історіографії, було досягнуто поставленої мети та вирішено основні завдання роботи.

У першому розділі встановлено, що джерельна база дослідження є різноплановою та включає значний масив архівних документів, зокрема матеріали українських, польських і радянських архівів, документи підпільних структур (УПА та Армії Крайової), звіти, донесення, кореспонденцію, а також мемуарну літературу й публіцистику. Особливу цінність становлять документи періоду Другої світової війни, які дозволяють реконструювати перебіг подій у динаміці. Водночас встановлено, що значна частина джерел має суб'єктивний характер, обумовлений політичними, ідеологічними та національними чинниками, що вимагає застосування принципів критичного аналізу, порівняння та верифікації інформації. Доведено, що лише комплексне використання різних типів джерел дозволяє наблизитися до об'єктивного висвітлення подій.

Історіографічний аналіз засвідчив, що проблема Волинської трагедії є однією з найбільш дискусійних у сучасній історичній науці. В українській історіографії домінує підхід, який розглядає ці події як складний міжетнічний конфлікт, що виник унаслідок взаємодії історичних, політичних і соціальних чинників. Натомість у польській історіографії тривалий час переважала інтерпретація Волинської трагедії як цілеспрямованої акції проти польського населення. Водночас сучасний етап розвитку історичної науки характеризується поступовим зближенням позицій, розширенням джерельної бази та прагненням до більш об'єктивного і комплексного аналізу, що відкриває перспективи для наукового діалогу.

У другому розділі доведено, що українсько-польський конфлікт на Волині мав глибоке історичне коріння. Його витoki пов'язані з політикою міжвоєнної Польщі щодо українського населення, яка супроводжувалася обмеженням національно-культурних прав, колонізаційними процесами та соціально-економічною нерівністю. Встановлено, що ці чинники сприяли накопиченню напруження та формуванню взаємної недовіри між українцями і поляками. Додатковим каталізатором конфлікту стали умови Другої світової війни, зокрема окупаційна політика нацистської Німеччини та Радянського Союзу, що призвела до руйнування державних інституцій, зростання насильства та радикалізації суспільства.

Проаналізовано діяльність українського повстанського руху та польського підпілля, зокрема УПА та Армії Крайової, що діяли в умовах військово-політичної нестабільності. Встановлено, що обидві сторони переслідували власні стратегічні цілі, пов'язані з майбутнім державним устроєм регіону, що значною мірою зумовило ескалацію протистояння.

У третьому розділі детально розглянуто перебіг «антипольської акції» 1943 року на Волині. Встановлено, що події набули масштабного і трагічного характеру, супроводжувалися масовим насильством і значними людськими втратами серед цивільного населення. Доведено, що конфлікт мав складну структуру і не може бути зведений до одностороннього трактування, оскільки архівні матеріали та наукові дослідження свідчать про взаємний характер насильства, що розгортався в умовах війни та загальної дестабілізації.

Аналіз наслідків Волинської трагедії показав, що вона мала довготривалий вплив як на демографічну ситуацію в регіоні, так і на формування історичної пам'яті обох народів. Значні людські втрати, руйнування традиційних форм співіснування та загострення міжнаціональної ворожнечі стали важкими наслідками цих подій.

У підрозділі, присвяченому політичному аспекту, встановлено, що оцінка Волинської трагедії є важливим елементом сучасних українсько-польських відносин. Політичні інтерпретації цих подій нерідко використовуються в контексті формування національної пам'яті та державної політики, що іноді призводить до загострення міждержавного діалогу. Водночас відзначено, що на офіційному рівні обох держав простежується прагнення до взаєморозуміння та пошуку спільних підходів до оцінки минулого.

Окрему увагу приділено проблемі польсько-українського примирення. Доведено, що Волинська трагедія, попри свою складність і суперечливість, стала важливим фактором, який стимулює обидві сторони до діалогу та переосмислення історії. Визнання трагізму подій, відмова від політизації історії, а також відкритість до наукового обговорення є ключовими умовами досягнення взаємного порозуміння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.

1. Адамський Л. Гіпотетичний текст спільної заяви поляків і українців. URL: <https://www.facebook.com> (дата звернення: 17.03.2026).
2. Базар О. В ім'я майбутнього. URL: <http://www.ji-magazine.lviv.ua> (дата звернення: 11.04.2026).
3. Борщик Я. Архівні джерела до історії взаємодопомоги українців і поляків у роки Другої світової війни // Ukrainian Historical Journal. 2023. № 4. С. 115–128.
4. В'ятрович В. Геноцидні ігри. URL: <http://www.istpravda.com.ua> (дата звернення: 17.03.2026).
5. В'ятрович В. Друга польсько-українська війна 1942–1947. Київ : Києво-Могилянська академія, 2012. 372 с.
6. Генік М. Міжнаціональне примирення у діяльності незалежних України і Польщі // Від Гадяцької угоди до Європейського Союзу : у 3 т. Жешів ; Львів ; Івано-Франківськ : Вид-во «Biblioteka Kuriera Galicyjskiego», 2012. Т. 2. С. 185–192.
7. Генік М. Політико-правова оцінка Волинської трагедії // Панорама політологічних студій. 2012. № 9. С. 38–44.
8. Грицьків Р. М. На шляху до правди та порозуміння // Український визвольний рух. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2006. № 6. С. 135–158.
9. Зашкільняк Л. Українсько-польські стосунки в ХХ столітті: історіографічні аспекти // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2005. Вип. 13. С. 3–22.
10. Ільющин І. Протистояння УПА і АК. Київ, 2001. 289 с.
11. Ільющин І. І. Бойові дії УПА на антипольському фронті // Організація

- українських націоналістів і Українська повстанська армія: історичні нариси / відп. ред. С. В. Кульчицький. Київ : Наукова думка, 2005. С. 247–274.
12. Ільющин І. І. Важка українсько-польська спадщина // Часопис «І». 2013. № 74. С. 144–152.
13. Ільющин І. І. Волинська трагедія 1943–1944 рр. Київ, 2003. 313 с.
14. Ільющин І. І. Українська Повстанська Армія і Армія Крайова: протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.). Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. 399 с.
15. Каліщук О. Україна, Польща і не тільки // День. 2019. URL: <https://day.kyiv.ua> (дата звернення: 10.04.2026).
16. Каліщук О. Українсько-польське протистояння на Волині: історичні аспекти. Луцьк, 2013. С. 95–104.
17. Кентій А., Лозицький В. Війна без компромісів. Українсько-польське протистояння в 1943–1945 роках. Київ : Генеза, 2005. 280 с.
18. Літопис УПА. Т. 6. Торонто, 1983. 256 с.
19. Патриляк І. К. «Встань і борись!». Львів, 2012. 592 с.
20. Патриляк І. К. Діяльність ОУН. Київ, 2001. 324 с.
21. Патриляк І. К. Зародження конфлікту між українцями та поляками на Волині // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. 2019. № 1. С. 52–68.
22. ПДАГО. Ф. 62. Оп. 1. Ч. 1. Спр. 227. Докладная записка наркома госбезопасности УССР Савченко від 5.07.1943 р.
23. Руккас А. Участь українців у збройних формуваннях під час Другої світової війни // Київська старовина. 2002. № 2. С. 90–102.
24. Сенат Польщі визнав... URL: <http://korrespondent.net> (дата звернення: 03.02.2026).
25. Сергійчук В. І. Радянські партизани проти УПА. Київ, 2000. 312 с.
26. Сергійчук В. І. Трагедія українців Польщі. Тернопіль, 1997. 440 с.

27. Сливка Ю. Ю. Українсько-польське протистояння: історичні аспекти. Львів, 2003. С. 3–20.
28. Спільна заява парламентів України і Польщі. URL: <http://nslowo.ngo.pl> (дата звернення: 01.03.2026).
29. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині. Луцьк, 2012. 195 с.
30. Україна — Польща: важкі питання. Варшава, 2006. 370 с.
31. Українська дивізія «Галичина». Торонто, 1990. 124 с.
32. ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 161. Матеріали про переговори ОУН і АК (1945–1946 рр.). URL: <https://chtyvo.org.ua/> (дата звернення: 20.03.2023).
33. Цепенда І. С. Українсько-польські відносини: історичні аспекти. Київ, 2009. 387 с.
34. AAN. Zespół akt Delegatury Rządu RP na [11.06.2026 11:17] Ivan Mishchii: Kraj. Departament Informacji i Prasy. Sekcja Wschodnia. Opracowanie z listopada 1943 r. „Sprawa ukraińska”. Sygn.
35. Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. T. 3. Londyn : Studium Polski Podziemnej, 1976. 627 s.
36. MiD WIH. Zespół akt Armii Krajowej. Komenda obszaru Lwów. Sprawozdanie z pracy organizacyjnej komendy 281 okręgu Tarnopol za II kwartał 1942 r. i II kwartał 1943 r.
37. Motyka G. Tak było w Bieszczadach. Warszawa, 1999. 552 s.
38. Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej. Londyn, 1950. 972 s.
39. Siemaszko W., Siemaszko E. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945. Warszawa, 2000. 1440 s.
40. Turowski J. Pożoga. Warszawa, 1990. 597 s.
41. ZHRL. Archiwum prof. St. Kota. Zespół akt „Ukraina w czasie II wojny światowej”. Ogólne wiadomości z kraju za 1939–1940 rr. Sygn. 394.